

Investeren en verbinden

Leven in Limburg: samen en gezond!

Kadernota (wonen), welzijn en zorg 2008-2012

provincie limburg

Colofon

Uitgave:

Provincie Limburg

Afd. Cultuur, Welzijn en Zorg

Postbus 5700

6202 MA Maastricht

Tel.: +31 (0)43 389 99 99

Fax: +31 (0)43 389 79 63

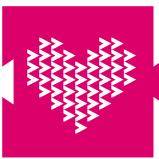
E-mail: postbus@prvlimburg.nl

Internet: www.limburg.nl

Leven in Limburg: samen en gezond!

Kadernota (wonen), welzijn en zorg 2008-2012

Investeren in mensen:

“De mensen maken Limburg.
Investeren in een goed sociaal
klimaat. dat verbindt mensen met
elkaar en hun omgeving.”

Gedeputeerde Odile Wolfs

Investeren in steden en dorpen

“Investeren in de kwaliteit van de
leefomgeving in onze steden en
dorpen om bewoners een leefbare
toekomst te garanderen.”

Gedeputeerde Noël Lebens

Maastricht, 4 juli 2008

Voorwoord

In de voorliggende kadernota wordt het beleid op het brede terrein van welzijn en zorg voor de komende jaren gepresenteerd. Onder de titel 'Leven in Limburg: samen en gezond' wil de Provincie samen met u aan de slag.

De demografische ontwikkelingen in Limburg alsook de bijzondere ligging van Limburg in Europa zijn bij de samenstelling van voorliggende kadernota richtinggevend geweest. Dit heeft ertoe geleid dat in voorliggende kadernota expliciete aandacht is voor jong en oud alsook voor de kansen die internationalisering biedt voor de inwoners van Limburg die zorg nodig hebben.

Daarnaast is beschreven welke lessen er kunnen worden geleerd uit het verleden. Gekeken is naar wat de stand van zaken is en naar wat er nog te verbeteren is. Om verdere focus en selectiviteit te kunnen aanbrengen is vervolgens nog eens kritisch gekeken naar wat de rol van de Provincie daar dan in zou kunnen zijn. Immers, de Provincie wil niemand voor de voeten lopen.

Voorop staat steeds dat de Provincie complementair aan en in partnerschap met andere partijen wil samenwerken. De Provincie gaat daarbij ook zelf op zoek naar (nieuwe) partijen waarmee ambities kunnen worden opgepakt.

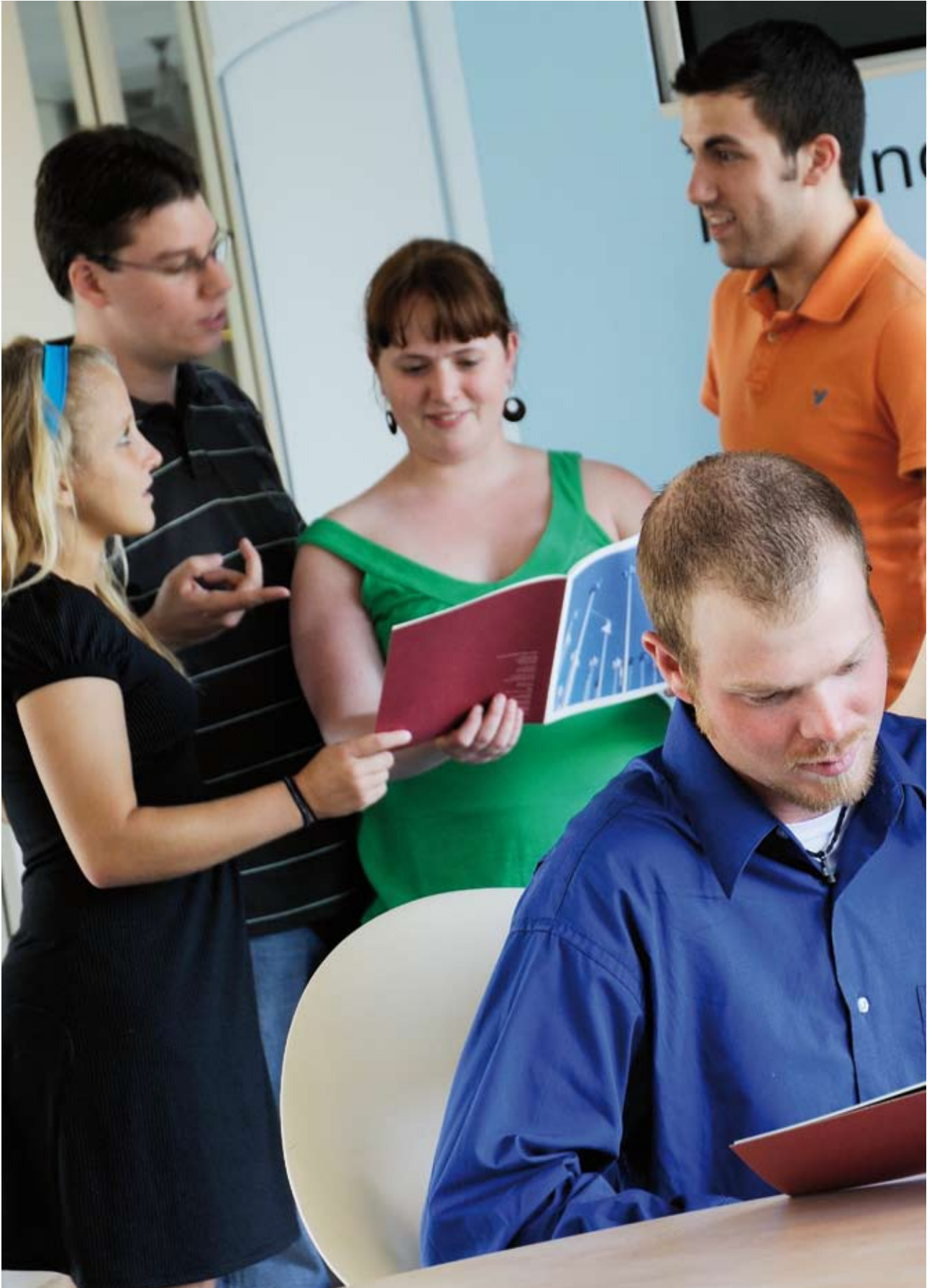
Voorliggende nota geeft op de eerste plaats mee inhoud aan het programma 'Investeren in Mensen' maar sluit ook nauw aan bij andere programma's uit het coalitieakkoord waaronder vooral 'Investeren in Steden en Dorpen' en 'Innoveren in Limburg'. Ook al heeft elk programma een andere portefeuillehouder, activiteiten worden in goede samenwerking opgepakt. In de uitwerking van de beleidslijnen zal een integrale aanpak steeds voorop staan en zal de samenhang en afstemming met de andere programma's nadrukkelijk worden opgezocht.

Odile Wolfs
Gedeputeerde voor welzijn en zorg

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1. Een beleidskader voor welzijn en zorg	9
1.1. Doel en missie	9
1.2. Opbouw van de kadernota	10
1.3. Relatie met andere provinciale beleidskaders	10
1.4. Werkwijze	11
2. Omgevingsanalyse en lessen uit het verleden	13
2.1. Relevante externe ontwikkelingen	13
2.2. Lessen uit het verleden	17
2.3. Afbakening rol Provincie op het terrein van welzijn en zorg	20
3. Actief meedoen	23
3.1. Doelstelling	23
3.2. Actief burgerschap	24
3.3. Sterke sociale structuren	26
4. Gezond leven	29
4.1. Doelstelling	29
4.2. Zorg voor integrale preventie	30
4.3. Sport	33
4.4. Zorgconsumentenbeleid	34
4.5. Internationalisering van de zorg	35
5. Wettelijke taken	37
5.1. Steunfunctie Wet Maatschappelijke Ondersteuning	37
5.2. Ambulancevervoer	37
5.3. Huisvestingswet: huisvesting van verblijfsgerechtigden	38
6. Randvoorwaarden	39
6.1. Instrumenten	39
6.2. Monitoring	42
6.3. Financiën	42
 Bijlage 1: Zorg voor integrale preventie (onderdeel 4.2)	 43
 Bijlage 2: bronnenlijst	 45

1. Een beleidskader voor welzijn en zorg

Een sterk veranderende bevolkingssamenstelling in Limburg gekenmerkt door krimp maar ook vergrijzing, ontgroening en diversiteit, dwingt ertoe de samenleving in deze provincie nog eens extra onder de loep te nemen.

1.1. DOEL EN MISSIE

In dit beleidskader wordt een antwoord gegeven op de vraag hoe de Provincie Limburg de komende jaren, complementair aan en in goede samenhang en afstemming met gemeenten en andere partners, een bijdrage kan leveren aan het binden en verbinden van mensen. Het gaat dan vooral om de wijze waarop de actieve verantwoordelijkheid van mensen voor eigen en elkaars welzijn en gezondheid, maar ook voor hun eigen woon- en leefomgeving kan worden gestimuleerd. Daarbij gaat het er ook om hoe mensen in onderlinge verbondenheid samen kunnen werken aan een meer leefbare samenleving waaraan iedereen naar eigen kracht en mogelijkheden kan deelnemen.

Kortom: een vitale Limburgse samenleving waar het goed wonen, werken en leven is en waar alle mensen mee kunnen doen.

Bij de invulling van de eigen rol en taakopvatting hanteert de Provincie Limburg een haar passende maat. De recente aanbevelingen van de Commissie Lodders over de toekomstige rol en positie van het middenbestuur alsook de beperkte provinciale (wettelijke) verantwoordelijkheid van de Provincie op het terrein van welzijn en zorg bevestigen het belang daarvan.

De wettelijke taken op het terrein van welzijn en zorg van de Provincie hebben naast de wettelijke taken op het terrein van de jeugdzorg (zie Beleidskader Jeugdzorg 2009-2012) betrekking op de volgende onderdelen: het steunfunctiewerk op het terrein van welzijn (artikel 13, WMO), de planning van het ambulancevervoer (Wet ambulancevervoer) en het toezicht op de huisvesting van verblijfsgerechtigden door gemeenten (Huisvestingswet). Daarnaast heeft het Rijk aan de Provincie een specifieke rol toebedacht op de terreinen zorgconsumentenbeleid en de totstandkoming van Anti Discriminatie Voorzieningen.

Dit betekent dat het merendeel van het provinciale beleid op het terrein van welzijn en zorg gebaseerd is op autonome beleidskeuzes. Deze keuzes worden in voorliggende kadernota beargumenteerd. Bij het bepalen van de thema's voor de toekomst is samen met onder meer gemeenten gekeken waar en hoe de Provincie aansluitend op de verantwoordelijkheden van anderen, op de eerste plaats van gemeenten, een meerwaarde kan vervullen. De Provincie zoekt daarbij naar de niches waarin zij een specifieke rol van betekenis kan ver-

vullen, maar dringt zich niet op. Dit heeft ertoe geleid dat de Provincie heeft gekozen voor een inhoudelijke focus en selectiviteit op inhoud, onder meer gekoppeld aan de Limburgse wijkenaanpak die op basis van de coalitieprogramma's 'Investeren in Mensen' en 'Investeren in Steden en Dorpen' geoperationaliseerd wordt. De Provincie kan daarbij vooral een rol vervullen als binder en verbinder door bij te dragen met kennis en kunde en waar nodig met financiële middelen.

Dit leidt tot de volgende missie voor het provinciale werkerrein van welzijn en zorg.

De Provincie Limburg zal in goed samenspel met andere partijen, waaronder op de eerste plaats gemeenten, de verantwoordelijkheid van inwoners voor hun eigen welbevinden en gezondheid bevorderen en de gemeenschapszin van burgers versterken. De provinciale inspanningen zijn erop gericht dat iedereen mee kan doen en mensen gezonder gaan leven.

1.2. OPBOUW VAN DE KADERNOTA

In deze kaderstellende nota wordt de omgevingsanalyse in beeld gebracht alsook de lessen uit het verleden. Hierin wordt tevens een verantwoording van de gemaakte keuzes gegeven. Daarnaast worden de ambities verwoord alsook de daarbij passende provinciale rol- en taakopvatting.

In de nota is sprake van een integrale benadering van de beleidsterreinen welzijn en zorg. Er is gekozen voor een beschrijving van het toekomstige werkveld naar twee robuuste beleidslijnen. Binnen deze beleidslijnen wil de Provincie haar ambities waarmaken en dit jaarlijks in concrete plannen en resultaatafspraken vertalen. Hiermee denkt de Provincie tegemoet te komen aan de ontwikkelingen en trends die zij voor de jaren 2008-2012 voorziet. Het gaat om de volgende twee beleidslijnen:

1. Actief meedoen.
2. Gezond leven.

In de hoofdstukken 3 en 4 volgt een verdere uitwerking hiervan.

De twee beleidslijnen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden: de uitvoering van de ene lijn is van invloed op de uitvoering van de andere.

Voor een aantal meer specifieke onderdelen van deze kadernota worden aparte nota's uitgewerkt die vooral gericht zijn op de uitvoering. Het gaat dan om de onderwerpen: sport, informele zorg, zorgconsumentenbeleid en maatschappelijke organisaties. Onderdelen waarvoor geen specifieke nota wordt samengesteld zijn in deze kadernota wat uitvoeriger belicht.

1.3. RELATIE MET ANDERE PROVINCIALE BELEIDSKADERS

De kadernota sluit aan bij het centrale thema uit het coalitieakkoord: 'de mens staat centraal in een vertrouwde omgeving'. Tevens wordt een bijdrage geleverd aan de operationalisering van de verbindinglijnen 'menselijke maat', 'demografische proefregio' en 'internationalisering'.

Samen met de actualisering van de cultuurnota en het beleidskader jeugdzorg vormt het beleidskader welzijn en zorg het totale palet aan provinciaal beleid voor cultuur, welzijn en (jeugd)zorg voor de komende jaren. De genoemde nota's zijn onderling met elkaar verbonden zowel wat betreft de beleidsontwikkeling als de operationalisering daarvan. Dat wil zeggen dat in de uitvoering, daar waar zaken elkaar raken of overlappen, zoveel mogelijk gezamenlijk wordt opgetrokken.

Deze nota geeft op de eerste plaats mee inhoud aan het programma 'Investeren in Mensen'. In dit programma staan twee programmalijnen centraal: het stimuleren van en ruimte bieden aan talent in de eerste programmalijn en het binden en verbinden van mensen in programmalijn twee. Voorliggende kadernota is vooral een uitwerking van de tweede programmalijn.

Zoveel mogelijk wordt de relatie gelegd met programmalijn één, in elk geval waar het gaat om de 'Regionale agenda voor Onderwijs-Arbeidsmarkt, 2008-2012' maar ook rond (top)sport en cultuur.

Het programma 'Investeren in Mensen' sluit ook nauw aan bij andere programma's uit het coalitieakkoord waaronder vooral de programma's 'Investeren in Steden en Dorpen' en 'Innoveren in Limburg'. In de uitvoering zal zoveel mogelijk de samenwerking binnen het programma 'Investeren in Mensen' worden opgezocht maar ook daarbuiten. Samen met het programma 'Investeren in Steden en Dorpen' zal een Limburgse wijkenaanpak worden uitgewerkt. Maar ook wordt samengewerkt met de versnellingsagenda en het programma 'Innoveren in Limburg' als het gaat om het onderwerp 'healthcare'. De wettelijke taken zullen grotendeels vanuit het sectorbeleid worden uitgevoerd.

1.4. WERKWIJZE

Bij de samenstelling van deze kadernota is gebruik gemaakt van bestaande voor welzijn en zorg relevante documenten, trendrapportages en onderzoeksrapporten zoals opgenomen in bijgevoegde bronnenlijst.

Daarnaast zijn portefeuillehouders van gemeenten in regiobijeenkomsten geconsulteerd over de te maken keuzes en de rol van gemeenten en Provincie in de uitvoering van het geformuleerde beleid. In het vervolgtraject zal eveneens een dialoog plaatsvinden met het maatschappelijk middenveld om vooral commitment voor majeure projecten te genereren gericht op de uitvoering van beleid.

2. Omgevingsanalyse en lessen uit het verleden

Dit hoofdstuk bevat de belangrijkste lessen uit het beleid van de afgelopen jaren. Maar eerst worden enkele relevante externe ontwikkelingen geschetst die nadrukkelijk de aandacht verdienen bij het maken van de beleidkeuzes voor de toekomst.

2.1. RELEVANTE EXTERNE ONTWIKKELINGEN

In deze paragraaf worden de meest relevante externe ontwikkelingen geschetst met daarbij een aantal cijfers op basis waarvan de beleidskeuzes zijn gemaakt voor het terrein van welzijn en zorg voor de komende jaren. In de hoofdstukken 3 en 4 worden de beleidslijnen van de kadernota uitgewerkt en wordt op enkele onderdelen een verdere verbijzondering van gegevens beschreven.

Demografie

In de komende jaren zal in onze provincie sprake zijn van een toenemend aantal ouderen en een afname van het aantal jongeren. Daarnaast zal de komende jaren naar verwachting het aantal inwoners van allochtone afkomst toenemen.

Concreet is sprake van bevolkingskrimp in combinatie met een veranderende samenstelling van de bevolking. Dit vereist een omslag in het denken, dat wil zeggen: 'van groei naar krimp' en 'van meer naar beter'. Voorop staat het belang van bewustwording van deze demografische ontwikkeling en van de consequenties hiervan in alle sectoren van onze samenleving.

Het aantal inwoners van Limburg is met ingang van 2002 gaan dalen. Dit is een blijvende daling, waarmee Limburg duidelijk voorop loopt ten opzichte van andere provincies in Nederland. Rond 2030 zakt Limburg onder de 1 miljoen inwoners en is het aantal inwoners nagenoeg gelijk aan 1970. In het jaar 2040 is het aantal inwoners nagenoeg gelijk aan het aantal inwoners in het jaar 1963. Bovendien is er sprake van een drastische verandering van de samenstelling naar leeftijd. In 2040 is het aantal jongeren ten opzichte van 1970 gehalveerd en het aantal ouderen bijna verviervoudigd. De potentiële beroepsbevolking (de bevolking van 15-64 jaar) daalt al sinds 1995 en zal in 2040 ruim éénderde kleiner zijn dan nu.

Voor het terrein van zorg betekent een toename van het aantal ouderen dat de vraag naar verpleging en verzorging toeneemt. Het aantal alleenstaande ouderen neemt toe en de vanzelfsprekendheid van hulp van eigen kinderen neemt af omdat die vaak niet in de directe omgeving wonen. Met de leeftijd groeit bovendien de kans op chronische ziekten en dementie.

Daarbij komt dat ouderen minder vanzelfsprekend naar een traditioneel verpleeg- of verzorgingshuis gaan. De behoefte aan nieuwe combinaties van wonen, dienstverlening en welzijn groeit. Dit vertaalt zich onder andere in vormen van geclusterd wonen in combinatie met zorg. Verder is er een toenemende behoefte aan zelfdiagnose, zelfmedicatie en vroegtijdige diagnose.

Overigens is de levensverwachting van Limburgers laag in vergelijking met andere provincies. Op het terrein van gezondheid is er dan ook nog heel wat te winnen.

Er bestaat een risico dat gezondheidsverschillen op het niveau van buurten zichzelf in stand houden. In een sociaal-economisch kwetsbare buurt met een slechtere kwaliteit van woningen, minder gunstige omgevingskenmerken en gebrekkigere voorzieningen komt het nogal eens voor dat de meest kansarmen er blijven wonen, terwijl kansrijken er juist wegtrekken. Heersende sociale normen voor gezond gedrag en maatschappelijk verkeer verhogen het risico op negatieve gevolgen voor de lokale gezondheid.

Tussen nu en 2030 is sprake van een toename in de vraag naar verpleging en verzorging met ruim 30 %. Dit betekent dat de personele capaciteit in de zorg, maar ook de informele zorg, onder druk komt te staan en extra aandacht vereist. De Provincie Limburg heeft eind 2006 een onderzoek laten uitvoeren naar de ontwikkelingen en te verwachten knelpunten in de arbeidsmarktsituatie van verpleegkundigen, verzorgenden en sociaal-agogen in Limburg voor de periode 2007-2012. Dit onderzoek is uitgevoerd tegen de achtergrond van de demografische ontwikkeling. Onder meer door de vergrijzing zal de zorgconsumptie de komende tien jaar in Limburg sterk toenemen, terwijl het arbeidspotentieel steeds verder afneemt door de ontgroening. Het onderzoek toont aan dat, bij ongewijzigd beleid, de komende vijf jaar 17.000 extra arbeidsplaatsen nodig zijn in de Limburgse zorg. Dit aantal is inclusief de vervangingsvraag. Als de trends van de afgelopen jaren worden doorgetrokken naar de toekomst zal er in heel Limburg een groot tekort ontstaan aan verzorgend personeel, met name in de verpleeg- en verzorgingshuizen, maar ook in de thuiszorg.

Het is zaak om de verwachte tekorten aan personeel in de zorgsector door een slimme aanpak en slimme maatregelen te voorkomen. Technische en sociale innovatie gaan hierbij hand in hand. Personeelsbeleid is primair een verantwoordelijkheid van de betrokken instellingen zelf. Zij zullen hun krachten moeten bundelen om een zo effectief en efficiënt mogelijk zorgaanbod te kunnen blijven leveren. Een rol voor de Provincie Limburg wordt vooral gezien in het verbinden van betrokken partijen ten aanzien van de onderwerpen introductie van nieuwe zorgconcepten (bijvoorbeeld gemeenschapszorg), innovatie van zorgprocessen, behoud van personeel en instroom van nieuw personeel.

In de separate nota Limburg Talentrijke Regio, de Regionale agenda Onderwijs-Arbeidsmarkt 2008-2012, worden deze doelstellingen, ambities en voornemens uitgewerkt.

Voor het terrein van welzijn is de verwachting dat de leefbaarheid in wijken en kernen onder druk komt te staan. Verenigingen zullen de demografische ontwikkeling terug zien in de samenstelling en aantal leden en het vrijwilligerskader. Het maatschappelijke middenveld zal de gevolgen terugzien in de veranderende vraagstukken, bijvoorbeeld op het terrein van voorzieningen, waarmee zij te maken krijgen.

De demografische voorsprong van Limburg vraagt extra inspanningen om jongeren aan Limburg te binden. Jonge mensen moeten een aantrekkelijk perspectief krijgen door het bieden van een dynamische woonomgeving met (hoogwaardig) werk en een sportief en cultureel vernieuwend klimaat. Met ander woorden: jongeren moeten niet alleen ruimte krijgen om hun talenten in Limburg te ontwikkelen maar er moeten ook faciliteiten ontwikkeld worden waardoor jongeren in deze provincie willen blijven en hier hun verworvenheden willen blijven inzetten.

Aandachtspunten zijn daarbij in elk geval adequate huisvesting en werkgelegenheid maar ook een op jongeren toegespitst activiteitsaanbod.

Jongeren moeten worden uitgenodigd en uitgedaagd om daar zelf over mee te denken maar ook om mee te doen aan bijvoorbeeld het verbeteren van de leefbaarheid in eigen kern of buurt. In het programma 'Investeren in mensen' komen talentontwikkeling (in relatie tot onderwijs, arbeidsmarkt, cultuur en sport), gezondheid en het verbinden van mensen in wijk en buurt bij elkaar.

Activiteiten op het terrein van jongerenontplooiing en jongerenparticipatie zullen in de uitvoering van dit programma zoveel mogelijk in samenhang worden opgepakt. Op het terrein van jongerenhuisvesting ligt er ook een expliciete relatie naar het programma 'Investeren in Steden en Dorpen'.

Zoals gezegd neemt de groep kwetsbare ouderen toe. Maar anderzijds blijven ouderen langer vitaal en actief en neemt het gemiddelde inkomen en de bestedingsruimte van ouderen toe. Dit biedt ook nieuwe kansen in relatie tot de vrijwillige inzet van ouderen.

Uit het Bevolkingsonderzoek Limburg 2008 blijkt dat burgers vrij kritisch zijn als het de mogelijkheden voor jongeren betreft. 34% vindt dat de toekomst voor jongeren er goed uit ziet terwijl 34% het daar niet mee eens is. Opvallend is dat de jongeren tot 25 jaar het meest positief zijn, 45% vindt dat de toekomst er goed uit ziet.

Veranderende sociale verbanden

Met ingang van 1 januari 2007 is de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) in werking getreden. De Wmo is een participatiewet. Het meedoen van alle burgers aan alle facetten van de samenleving, al dan niet geholpen door familie of vrienden, staat centraal. De wet beoogt de onderlinge betrokkenheid tussen mensen te bevorderen. Gemeenten staan in de wet centraal. Zij zijn verantwoordelijk en hebben binnen de richtinggevend negen prestatievelden van het Rijk grote beleidsvrijheid om invulling te geven aan een samenhangend lokaal beleid. Gemeenten dienen de juiste randvoorwaarden te creëren om samen met inwoners een zogenaamde 'civil society' tot stand te brengen. In het kader van de Wmo en de 'civil society' wordt van mensen verwacht dat zij meer verantwoordelijkheid nemen voor zichzelf en hun omgeving. Dat biedt kansen maar is anderzijds ook bedreigend, vooral voor mensen in een kwetsbare positie.

Wanneer mensen meer naar eigen inzicht en met minder overheidsbemoedening hun leven en de directe omgeving vorm kunnen geven wordt het gevoel van zelfstandigheid en autonomie versterkt. Daardoor ontstaat er ruimte voor competenties als initiatief nemen, probleemoplossend vermogen en zelfredzaamheid. Niet alleen het welbevinden van mensen kan hierdoor worden vergroot. De sociale samenhang wordt eveneens bevorderd wanneer mensen zich meer betrokken voelen bij anderen en bij hun omgeving. Maar dat geldt niet voor iedereen.

De nadruk op meer eigen verantwoordelijkheid leidt tegelijkertijd tot een groter beroep op en daarmee een toenemende afhankelijkheid van familie, vrienden en burens. Als het beroep op naasten noodzaak wordt, verandert ook het karakter van de relatie. Daarbij komt dat veel ouderen niet vertrouwd zijn met moderne communicatiemiddelen en daardoor het tempo van veranderingen in de maatschappij niet of moeizaam kunnen volgen.

Bovendien zijn voorzieningen (ook door schaalvergroting) voor hen minder goed bereikbaar. Er zijn signalen dat steeds meer ouderen tegen deze achtergrond vereenzamen. Door een toenemend beroep op competenties en financiële bijdragen van burgers ontstaat het risico op tweedeling in de maatschappij en een toename van de sociale ongelijkheid tussen degenen die wel en niet goed mee kunnen komen en tussen arm en rijk. Bovendien streeft het Rijk na dat mensen meer en langer gaan werken. Dit betekent minder mogelijkheden voor het nemen van verantwoordelijkheid voor het welzijn en de zorg van naasten en anderen. Daarmee komt de informele zorg onder druk te staan.

Een ander aandachtspunt is dat mensen door een stapeling van sociaal-economische problemen buiten de boot vallen. Ook in Limburg is sprake van uitval, eenzaamheid, armoede en ontsporing. Traditionele verbanden kunnen steeds minder opvangen en vallen ook vaker weg. De Limburgse samenleving wordt steeds heterogener. Bovendien worden sociale verbanden lossier omdat mensen steeds vaker de voorkeur geven aan eigen ontplooiing. Maar er is ook een groeiende behoefte om niet alleen persoonlijke behoeften te bevredigen maar om ook goed te doen en maatschappelijk bij te dragen. Het is daarbij belangrijk om mensen aan Limburg te binden en met elkaar te verbinden zodat de sociale veerkracht wordt versterkt.

In het Bevolkingsonderzoek Limburg 2008 wordt aangegeven dat het onderwerp 'sociale contacten' van de burger in Limburg het rapportcijfer 6,6 krijgt. Voor burgers zijn sociale contacten een belangrijke reden om Limburg niet te verlaten. 64% van de burgers vindt dat de inwoners in zijn/haar dorp zeker bereid zijn om elkaar te helpen als dat nodig is.

Internationalisering

Door de unieke ligging van de provincie Limburg in Europa zijn er volop kansen om deze internationale positie uit te bouwen en te benutten.

Door samen met buurregio's de krachten te bundelen kan worden gewerkt aan de totstandkoming van een sterk en aantrekkelijk leef- en werkklimaat in de euregio's van de provincie Limburg. Daarbij is het van belang dat de inwoners van Limburg de kansen tot ontplooiing en participatie in de regio, ook op het brede terrein van welzijn en zorg optimaal kunnen gaan benutten. Hierbij zullen ook de aanbevelingen van de commissie

Hermans een plek krijgen als het gaat om Limburg als voorbeeldregio voor grensoverschrijdende (toptechnologische) zorg.

2.2. LESSEN UIT HET VERLEDEN

De afgelopen jaren is al veel ontwikkeld op de terreinen van wonen, welzijn en zorg en sociale ontwikkeling en sport. Uit de ervaringen van de afgelopen jaren zijn een aantal concrete lessen te trekken. In deze paragraaf zijn op basis van een aantal beleidsthema's van de afgelopen jaren de belangrijkste punten benoemd. Hieruit wordt duidelijk dat we de komende jaren een aantal thema's niet meer of op een andere wijze zullen oppakken en dat accenten zullen worden verlegd.

Wonen, Welzijn en Zorg

In de vorige coalitieperiode is in het kader van het thema Vitale kernen en buurten op het terrein van zorg een accent gelegd op het versterken van de samenwerking in de regio als het gaat om de vermaatschappelijking van de zorg.

De laatste jaren heeft welzijn een steeds nauwere verbondenheid gekregen met zorg. Welzijnsdiensten kunnen een middel zijn om het beroep op zorg zo lang mogelijk uit te stellen (preventieve functie), maar welzijn kan ook in combinatie met zorg bijdragen aan het zo lang mogelijk zelfstandig kunnen blijven wonen van mensen. Onder de noemer Wonen, Welzijn en Zorg (WWZ) zijn negen Regionale Overlegtafels (ROT's) gefaciliteerd en gestimuleerd om beleid en projecten te ontwikkelen erop gericht dat mensen met een zorgbehoefte zo lang mogelijk thuis en in hun eigen woonomgeving kunnen blijven wonen. Uitgangspunt daarbij is dat vanaf de start van de ontwikkeling van woonconcepten nagedacht wordt over hoe welzijn en zorg daarin passen, zodat in nieuwe projecten de samenhang tussen wonen, welzijn en zorg is geborgd. Er bestaat geen blauwdruk voor hoe projecten eruit moeten zien. Het gaat namelijk steeds weer om maatwerk erop gericht zo optimaal mogelijk tegemoet te komen aan de behoeften van mensen in een kern of buurt. In de afgelopen periode zijn alle gemeenten met WWZ aan de slag gegaan en inmiddels is iedereen ervan overtuigd dat hier een eerste verantwoordelijkheid ligt voor de lokale overheid.

Tijdens een werkconferentie in oktober 2006 is met de ROT's gesproken over de toekomstige rol van de Provincie op dit terrein. Gezamenlijk is geconstateerd dat de ROT's zich zodanig hebben ontwikkeld dat ze op eigen benen kunnen staan en zonder extra ondersteuning van de Provincie verder kunnen. Daarnaast heeft de Provincie ervoor gekozen de stimuleringsregeling van de Provincie voor WWZ-projecten in de vorm van werkbudgetten voor de negen regio's af te bouwen en te kiezen voor een regeling voor majeure projecten. Deze is inmiddels eveneens beëindigd. Wel is er nog een rol van betekenis voor de Provincie weggelegd als het gaat om de aanpak van witte vlekken en de overdracht van best-practices maar ook in de ondersteuning van gemeenten bij de uitvoering van de Wmo. De Provincie blijft wel lid van de ROT's.

In Zuid-Limburg wordt al enkele jaren samen met het maatschappelijk middenveld en het Rijk gewerkt aan de Koploperspilot om ontwikkelingen rondom zorg aan huis versneld mogelijk te maken. Hiertoe is in de vorige coalitieperiode het convenant 'Ruimte voor Resultaat in Zuid-Limburg' gesloten, het zogeheten 'Koplopersconvenant'. De Provincie heeft een stimulerende en aanvullende rol in het bijzonder waar het gaat om het

onderdeel zorgwoningen. Er is een Z-team ingesteld dat partijen ondersteunt bij het oplossen van de meest urgente knelpunten bij de realisatie van zorgwoningen. Het streven is om de activiteiten van het Z-team einde 2008 af te ronden. De uitvoering van de Koploperspilot zal moeten landen in de uitvoering van de woonvisies voor de betrokken regio's. Dit, alsook het stimuleren van innovatieve woonzorgconcepten is meegenomen in het programma Investeren in Steden en Dorpen.

De beschikbaarheid van zorg en zorginfrastructuur is primair de verantwoordelijkheid van de Rijksoverheid, zorgverzekeraars en zorgaanbieders. De Provincie heeft geen formele verantwoordelijkheid, maar vindt het wel belangrijk om met partijen vinger aan de pols te houden in relatie tot demografische gegevens in deze regio.

Tenslotte is er gewerkt aan het verbeteren van de samenwerking tussen ziekenhuizen in Limburg maar ook over de grens. Dit met als doel de specialistische zorg in Limburg te versterken en patiëntenmobiliteit in Limburg maar ook in de euregio's te stimuleren. Ook wat betreft het ambulancevervoer is de samenwerking met buurlanden opgezocht.

Wet Maatschappelijke Ondersteuning

In de afgelopen jaren zijn met hulp van de Provincie tal van initiatieven ontplooid die een goede basis hebben gelegd voor een succesvolle in- en uitvoering van de Wmo. Dat is veelal gebeurd samen met de ROT's. In 2006 is een position paper gepresenteerd waarin de ondersteunende rol van de Provincie met betrekking tot de invoering van de Wmo voor de komende jaren is uitgewerkt. Daarnaast is begin 2007 een quickscan Wmo in Limburg uitgevoerd. Daarin zijn onder meer de ondersteuningsbehoeften van gemeenten in kaart gebracht. Op grond hiervan is de invulling van de steunfunctietaak verder aangescherpt. Concreet betekent dit dat de Provincie de uitvoering van de Wmo zal monitoren en in de tweede helft van 2008 zal evalueren. Daarnaast zullen activiteiten in het kader van de steunfunctietaak ook zoveel mogelijk worden opgepakt in relatie tot andere beleidsthema's.

Armoede

In 2007 is de nota 'Versterking sociale infrastructuur' met voorstellen voor een provinciaal armoedebeleid gepresenteerd. In eerste instantie is gekozen voor het oppakken van een vijftal projecten voor de korte termijn. De overige voorstellen zijn meegenomen bij het formuleren van de programma's van de nieuwe coalitieperiode. De Provincie zal vooral ondersteunend aan gemeenten en andere partijen een bijdrage kunnen leveren. Dat kan door kennis en kunde en best-practices te verzamelen en uit te dragen maar ook door in de beleidsuitvoering op terreinen als onderwijs-arbeidsmarkt en welzijn en zorg expliciet ook oog te blijven houden voor nieuwe perspectieven voor mensen in armoede.

Huiselijk geweld

De afgelopen jaren is huiselijk geweld een speerpunt geweest in het kader van het thema Veilig leven in Limburg. De Provincie heeft geïnvesteerd in het tot stand brengen van een regionale infrastructuur. Met de komst van de Wmo zijn gemeenten eerstverantwoordelijk en dient de preventie en aanpak van huiselijk geweld te landen binnen het lokale beleid. Gemeenten kunnen daarbij gebruik maken van de met hulp van de Provincie ontwikkelde regionale infrastructuur. Wel heeft de Provincie nog een wettelijke taak in de aanpak van kindermishandeling (zie Beleidskader Jeugdzorg 2009-2012).

Sociale ontwikkeling en sport

In de vorige coalitieperiode zijn onder de noemer versterken van vitale netwerken in het kader van Vitale kernen en buurten heel veel kleinere samenwerkingsprojecten tot stand gebracht op het terrein van diversiteit, kwetsbare groepen, ontmoeting jong en oud, jongeren met een handicap, vrijwilligerswerk en (breedte)sport. Daarmee is gewerkt aan vernieuwing, commitment en draagvlak bij zowel maatschappelijk middenveld en doelgroepen (minderheden, ouderen, jongeren, vrouwen) zelf om nu gezamenlijk verder aan de slag te gaan met grote thema's en vraagstukken rond leefbaarheid in wijken en kernen. Dit betekent concreet dat de Provincie geen veelheid aan kleine projecten meer zal subsidiëren gericht op bijvoorbeeld kwetsbare mensen. Wel houdt de Provincie oog voor deze doelgroep. Dat gebeurt door al ontwikkelde instrumenten beschikbaar te stellen maar ook door in de ontwikkeling en uitvoering van majeure projecten steeds aandacht te blijven vragen voor de versterking van de positie van kwetsbare groepen mensen. Daarnaast is met de activiteiten op het terrein van sociale ontwikkeling en sport ook een goede voedingsbodem gelegd voor een verdere verdieping van jongerenparticipatie op gemeentelijk en provinciaal niveau.

Wat betreft de huisvesting van statushouders en gepardonneerden zal steeds meer de regionale samenwerking worden opgezocht om zo ook een meer voortvarende integratie en inburgering te kunnen realiseren.

Voorzieningen

De afgelopen jaren is onder de noemer van het Leefbaarheidfonds van het thema Vitale kernen en buurten een begin gemaakt met de ondersteuning van multifunctionele accommodaties. In totaal hebben zo'n 60 accommodaties kunnen rekenen op provinciaal subsidie. Op basis van evaluatiegegevens kan gewerkt worden aan een nieuw ondersteuningsaanbod voor de komende jaren. Daarbij wordt gedacht aan de ontwikkeling van een instrumentenkoffer in combinatie met een stimuleringsregeling. Daarnaast is in heel Limburg fors bijgedragen aan het realiseren van grootschalige projecten voor onplanbare zorg. Deze projecten worden nu opgepakt in het reguliere beleid van organisaties. De rol van de Provincie is daarmee beëindigd.

Zorgboerderijen

De afgelopen jaren heeft de Provincie vanuit het sectorbeleid geïnvesteerd in de totstandkoming van een Limburgse infrastructuur voor zorgboerderijen. Daarnaast is ook een stimuleringsregeling uitgevoerd gericht op de realisatie van zorgboerderijen voor dagactiviteiten voor mensen met een beperking, voor dementerende ouderen maar ook gericht op wonen op de boerderij voor zorgbehoevende ouderen. De Provincie heeft daarbij de rol van aanjager vervuld. Op dit moment zijn er zo'n 40 zorgboerderijen van dit karakter in Limburg. De uitdaging om de infrastructuur verder door te ontwikkelen ligt nu bij de partijen in het veld. De rol vanuit welzijn en zorg is daarmee voor de Provincie beëindigd. Daarnaast heeft de Provincie eveneens een

stimulerende rol vervuld in de realisering van zorgboerderijen voor jeugdigen. In deze periode wordt gewerkt aan een structurele inbedding hiervan in de jeugdzorg.

Maatschappelijke organisaties

In de vorige coalitieperiode hebben 21 maatschappelijke organisaties van de Provincie een erkenning gekregen voor vier jaar. Dat betekent dat ze tot en met 2008 verzekerd zijn van provinciale subsidie voor hun werkplannen. Voorwaarde daarbij is wel dat organisaties optimaal aansluiten bij het provinciaal beleid. Voor de periode 2009-2012 gaat een nieuwe regeling van kracht. Nog nadrukkelijker dan voorheen moeten maatschappelijke organisaties die voor een erkenning en subsidie in aanmerking willen komen voldoen aan provinciale speerpunten zoals genoemd in voorliggende kadernota.

Sport en bewegen

De activiteiten van de Provincie zijn erop gericht dat steeds meer Limburgers gaan sporten en bewegen en dat talentvolle sporters de kans krijgen om zich te ontplooien. Sport is een middel om te werken aan de gezondheid van mensen maar ook aan het bevorderen van zelfontplooiing. Naast sportstimulering heeft de Provincie ook activiteiten op het terrein van topsport ondersteund. Onder de noemer 'go for gold' zijn jonge sporttalenten en grote evenementen gefaciliteerd. In de uitvoering van de Sportnota 2006-2008 is vooral samengewerkt met het Huis voor de Sport en Topsport Limburg. De afgelopen jaren is er ook veel aandacht besteed aan visievorming en een veelheid van vaak kleinere projecten. De komende jaren zullen nog meer in het teken van bundeling, samenhang en majeureit van projecten staan en zal de uitvoering nog meer centraal worden gesteld.

Zorgconsumentenbeleid

De Provincie subsidieert het werkplan van het Huis voor de Zorg om de positie van alle burgers in Limburg, die op de een of andere wijze te maken hebben met zorg, te verbeteren en te versterken. Samen met het Huis voor de Zorg hebben zorgconsumenten hun belangen geformuleerd en ingebracht op terreinen als de toenemende marktwerking in de zorg, de complexe regelgeving en organisatie van de zorg, het beleid zorgverzekeraars maar ook van gemeenten in het kader van de Wmo. Juist vanwege het gemeenschappelijke belang om de stem van zorgconsumenten goed te organiseren en te laten gelden heeft de Provincie voor de komende jaren een nota zorgconsumentenbeleid ontwikkelen waarin ook de toekomstige rol van het Huis voor de Zorg vanuit provinciaal perspectief wordt beschreven.

2.3. AFBAKENING ROL PROVINCIE OP HET TERREIN VAN WELZIJN EN ZORG

Uit bovenbeschreven lessen wordt duidelijk dat er de komende jaren in elk geval een beweging zal worden gemaakt van:

- een veelheid van kleine projecten naar majeure projecten en programma's;
- subsidiëren naar investeren, met als kernbegrippen: partnerschap, mee-ontwikkelen, kennismakelaar en uitvoeren.

Daarnaast is duidelijk dat er inhoudelijk nieuwe accenten moeten worden gelegd met meer nadruk op:

- preventie in plaats van op zorg;
- versterking sociale infrastructuur;
- ontwikkeling werkwijzen, methoden, (overdracht) best-practices;
- integrale aanpak van sociaal, fysiek en economische aspecten.

Op het terrein van welzijn en zorg zijn er diverse spelers. Belangrijk zijn in elk geval de lokale overheid, het maatschappelijk middenveld en inwoners zelf. De Provincie wil vooral op die terreinen actief zijn waar zij een rol van betekenis kan vervullen en een toegevoegde waarde heeft.

De gemeenten zijn op de eerste plaats verantwoordelijk voor de het woon- en leefklimaat in hun wijken en kernen. De rol van de provinciale overheid is vooral complementair daaraan: zij zal gemeenten daarbij niet voor de voeten lopen. De Provincie zal met gemeenten bij nieuwe projecten steeds vooraf concrete afspraken maken over taak- en rolafbakening tussen provincie en gemeenten waarbij er per regio verschillen kunnen zijn.

Maar daarnaast ligt er ook een taak voor zorgaanbieders, maatschappelijk middenveld en woningcorporaties om zaken pro-actief op te pakken. De Provincie werkt daarbij aan nieuwe vormen van partnerschap waarbij zowel publieke als private partijen zullen worden aangesproken op hun rol op het terrein van welzijn en zorg. Ze wil daarvoor ook nieuwe instrumenten ontwikkelen en inzetten. Het kan daarbij gaan om de volgende rollen:

De Provincie als investeerder

De Provincie kan in ondersteunende zin een bijdrage leveren aan de versnelling, verbetering en intensivering van de uitvoering van initiatieven door kennis, kunde en organisatiekracht in te brengen en waar nodig financiële middelen.

De Provincie als kennismakelaar

De Provincie wil een bijdrage leveren in het verzamelen en delen van expertise, instrumenten en best-practices. Door zoveel mogelijk partijen mee te laten profiteren van dat wat elders al ontwikkeld is, kan een olievlekwerking ontstaan. Maar ook wil de Provincie een broedplaats bieden voor vernieuwing.

De Provincie als initiator en aanjager

Daar waar nog geen initiatieven genomen worden maar vanuit urgentie of problematiek wel noodzakelijk of gewenst is, kan de Provincie coördinerend en initiërend optreden. De Provincie kan betrokken partijen bijeenbrengen en zo de benodigde samenwerking tot stand brengen (binden en verbinden).

De Provincie als stimulator en katalysator voor bewustwording

De Provincie is bereid om als stimulator en katalysator bij te dragen in de bewustwording van gemeenten en anderen over ontwikkelingen die van invloed zijn op de leefbaarheid in wijken en kernen. Als voorbeeld kan genoemd worden de gevolgen van bevolkingskrimp op het woon- en leefklimaat in Limburg.

3. Actief meedoen

In dit hoofdstuk wordt de beleidslijn 'Actief meedoen' beschreven.

Uitgewerkt worden de doelstelling en een tweetal productlijnen:

- Actief burgerschap
- Sterke sociale structuren

3.1. DOELSTELLING

De kracht en de kwaliteit van de samenleving worden bepaald door de onderlinge betrokkenheid van mensen, overheden en organisaties. De Provincie wil hieraan een bijdrage leveren door samen met andere partijen te werken aan een verbetering van randvoorwaarden die een versterking van de sociale cohesie mogelijk maken. De Provincie streeft naar een vitale Limburgse samenleving waarin mensen gestimuleerd worden om in zichzelf en anderen te investeren en waarin iedereen mee kan doen. Hierbij is de term gemeenschapszin het sleutelbegrip.

Door ontwikkelingen zoals individualisering, schaalvergroting, toenemende tijdsdruk en 'proceduralisering' komen sociale verbanden onder druk te staan en groeit de afstand tussen de burger en de maatschappelijke voorzieningen en overheden. Dit komt tot uitdrukking in het dalend lidmaatschap van verenigingen, de afname van de tijd die besteed wordt aan vrijwilligerswerk en het teruglopen van het vertrouwen dat men heeft in de overheid. Daar tegenover staan ook positieve gegevens, zoals de toename van de betrokkenheid van de Limburgers bij hetgeen er in hun buurt of woonkern gebeurt en het toenemende gevoel dat men mogelijkheden heeft om invloed uit te oefenen op de ontwikkelingen in de woonomgeving.

Belangrijk is dat mensen zich weer bewust worden van de eigen krachten en talenten, zowel op individueel als collectief niveau in wijk, buurt en kern. Door mensen aan te spreken op het nemen van eigen initiatief en creativiteit ontstaat een nieuw vertrouwen in eigen kunnen en mogelijkheden om een bijdrage te leveren aan de samenleving. Daarnaast is het belangrijk mensen te ondersteunen die het niet alleen kunnen en hulp nodig hebben. Tenslotte is een omkering nodig van de optiek van waaruit de lokale samenleving wordt georganiseerd: niet van bovenaf opgelegd, maar van onderop opgebouwd. Het consequente uitgangspunt moet zijn dat de behoeften van inwoners leidend zijn en de maatschappelijke structuren daarvoor faciliterend. Beleid en praktijk van maatschappelijke organisaties en voorzieningen zoals onderwijs, wonen, welzijn en zorg moeten aansluiten op wat burgers willen en die burger moet daar ook zelf een actieve bijdrage aan kunnen leveren. Zo ontstaan organisaties en verbindingen waar de mensen die daar gebruik van maken ook zelf verantwoordelijkheid voor dragen.

Het bovenstaande is natuurlijk veel omvattend. De Provincie wil op twee specifieke onderdelen bijdragen leveren aan deze algemene doelstelling:

Gekozen wordt voor de volgende twee productlijnen met bijbehorende kernbegrippen:

- Actief burgerschap: empowerment, vrijwillige inzet, burgerinitiatieven en jongerenparticipatie
- Sterke sociale structuren: brede maatschappelijk voorzieningen, maatschappelijke organisaties, cross-overs en Anti-Discriminatie voorzieningen

3.2. ACTIEF BURGERSCHAP

Om actief burgerschap te bevorderen zijn de volgende vier doelstellingen geformuleerd:

- Empowerment
- Vrijwillige inzet van mensen
- Burgerinitiatieven
- Jongerenparticipatie

Deze doelstellingen, die waar mogelijk en wenselijk, worden opgepakt in relatie tot de Limburgse wijkenaanpak, worden hieronder toegelicht.

1. *Empowerment*

Het gaat hierbij om het versterken van de eigen kracht van mensen in een kwetsbare positie waaronder mensen met een beperking en mensen in armoede. De Provincie kan hierin een rol vervullen in relatie tot de Limburgse wijkenaanpak. Dan gaat het om het toepassen van al ontwikkelde best-practices en het ontwikkelen van innovatieve instrumenten en het delen van kennis. In het bijzonder is ook aandacht nodig voor de inburgering van allochtonen, vooral statushouders en gepardonnerden. Tenslotte kan sport een belangrijk middel zijn voor het vergroten van sociale binding. Dit aspect komt aan de orde in hoofdstuk 4, en in de sportnota 2008-2012.

2. *Vrijwillige inzet*

De beleidsontwikkelingen op het terrein van vrijwillige inzet raken meerdere thema's zoals in elk geval informele zorg, sport, jongerenparticipatie en maatschappelijke organisaties. Het stimuleren van de vrijwillige inzet van mensen op diverse terreinen en met name op het gebied van de informele zorg is een eerste doelstelling. Hiervoor dient op provinciaal en regionaal niveau geïnvesteerd te worden in de versterking van het ondersteuningsaanbod, complementair aan de gemeentelijke verantwoordelijkheden en samen met betrokken partijen. Dit betekent het verbeteren van bestaande netwerken en structuren, het tot stand brengen van vernieuwende concepten en het verspreiden van kennis over succesvolle methodieken. De ambities en voornemens op het terrein van vrijwillige inzet in de zorg zijn uitgewerkt in een separaat door Provinciale Staten vast te stellen nota met de titel 'Van elkaar voor elkaar; visiedocument Informele Zorg'.

Een ander aandachtspunt is het stimuleren van vrijwilligerwerk onder jongeren en ouderen. Interessant is te bekijken welke nieuwe concepten ontwikkeld kunnen worden om vooral deze twee doelgroepen te binden

aan vrijwillige inzet in wijk en kern, maar ook voor de eigen leeftijdsgroep en tussen generaties. Daarbij is het ook belangrijk om al ontwikkelde expertise te ontsluiten.

3. Burgerinitiatieven

Het stimuleren van burgerinitiatieven is erop gericht dat mensen zelf activiteiten gaan ondernemen om de leefbaarheid in eigen wijk of kern te verbeteren. Het gaat hier niet om burgerparticipatie in overheidsbeleid, maar om overheidsparticipatie in burgerinitiatieven. De overheid faciliteert en assisteert en treedt terug zodra het proces op gang komt.

De Provincie kan hiervoor instrumenten aanbieden zoals dorpsontwikkelingsplannen en sociale structuurschetsen en wil bijdragen aan het toepassen van nieuwe methoden die het organisatievermogen van burgers ondersteunen. Daar waar al goede lokale initiatieven om burgerparticipatie te stimuleren zijn ontwikkeld wordt bekeken of en op welke wijze deze ook toepasbaar zijn in andere gebieden.

4. Jongerenparticipatie

De Provincie doet een beroep op jongeren om hun talenten te ontwikkelen en een positieve bijdrage te leveren aan de Limburgse samenleving. Waar het om gaat is jongeren aan te spreken op hun eigen verantwoordelijkheid om mee te denken over de invulling van hun eigen woon- en leefomgeving en mee te doen in de uitvoering. De Provincie wil in goed samenspel met andere partijen randvoorwaarden creëren die ertoe bijdragen dat jongeren in de gelegenheid worden gesteld en in positie worden gebracht om mee te denken over lokaal en provinciaal beleid. Onze activiteiten zullen aanvullend zijn op de vele goede initiatieven die gemeenten al ondernemen. Jongerenparticipatie is in deze periode een rode draad in alle vier programma's van het coalitieakkoord en krijgt daarmee een plek in alle beleidsnota's die dit thema raken, waaronder de jeugdzorgnota, de sportnota, de cultuurnota en de Regionale Onderwijs-Arbeidsmarktagenda.

Vanuit de wens om structureel in jongerenparticipatie te investeren en breder in te zetten is op de navolgende onderwerpen actie nodig.

Jongeren moeten zich meer bewust worden van de bijdrage die zij kunnen leveren aan de Limburgse samenleving door verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen welbevinden en de (jonge) mensen om zich heen. Door zelf actief te worden maar ook andere partijen te bewegen om jongeren te betrekken worden jongeren maar ook bijvoorbeeld overheden zich meer bewust van de kansen die jongerenparticipatie biedt. In dit kader gaat de Provincie ook met onderwerpen zoals maatschappelijke stages en vrijwillige inzet aan de slag: Door jongeren meer te betrekken bij maatschappelijke activiteiten die anders alleen door volwassenen worden besproken en geregeld, leren zij belangrijke vaardigheden en ontwikkelen zij nieuwe talenten om mee te kunnen doen in de samenleving. Bovendien krijgen volwassenen door meer in gesprek te gaan met jongeren beter inzicht in de diversiteit van wensen en behoeften van jongeren maar ook in de problemen van jongeren.

Door activiteiten en beleid samen met kinderen en jongeren te ontwikkelen leren volwassenen om hun verwachtingen aan te passen aan die van de kinderen en jeugdigen. Vanuit die invalshoek dient jongerenparticipatie een structurele plaats in te nemen in het lokale beleid en in het bijzonder bij ontwikkelingen die betrekking hebben op leefbaarheidsvraagstukken in de wijk. Van jeugd- en jongerenwerkers wordt daarbij in toenemende mate een intermediaire rol verwacht. Zij kunnen zorgdragen voor het bevorderen van de interactie tussen jongeren in de wijk en de gemeente. Daarnaast hebben zij een signaalfunctie ten aanzien van problemen en lacunes. Om dit waar te maken worden steeds meer kennis en nieuwe vaardigheden gevraagd. Samen met de gemeenten willen wij nagaan óf het noodzakelijk is te investeren in competentiebevordering van jeugd- en jongerenwerkers en op welke wijze.

Belangrijk is ook dat partijen een goed inzicht verwerven in de behoefte van kinderen en jeugdigen waardoor zij beleid en activiteiten meer op deze groep kunnen richten. Daarmee wordt tevens een belangrijke basis gelegd om jongerenparticipatie verder vorm en inhoud te geven.

De Provincie wil de in de vorige coalitieperiode verzamelde informatie delen en ontwikkelde best-practices verder uit rollen en inbedden in beleid van overheden en andere partijen. De website 'Jong zijn in Limburg' zal daarvoor worden benut. Deze zal samen met jongeren worden uitgebouwd tot een zo compleet mogelijke, overzichtelijke en gebruiksvriendelijke databank.

3.3. STERKE SOCIALE STRUCTUREN

Sociale structuren kunnen worden versterkt en verbeterd door multifunctionele samenwerkingsverbanden. Dit zijn samenwerkingsverbanden waarbij meerwaarde ontstaat door het combineren van verschillende maatschappelijke functies of door het tot stand brengen van 'cross-overs' tussen sectoren. Multifunctionele samenwerking kan een impuls geven aan de sociale kwaliteit en het inhoudelijk aanbod van maatschappelijke sectoren en organisaties.

De volgende ambities worden hier onderscheiden:

1. *Brede maatschappelijke voorzieningen*

Hier gaat het om het bundelen van functies op het gebied van onderwijs, cultuur, sport, arbeid, welzijn en zorg in de vorm van brede maatschappelijke voorzieningen, zoals multifunctionele dorps- en buurthuizen, brede scholen en wijkservicecentra. Deze bundeling geeft een breder draagvlak voor huisvesting en exploitatie van de voorziening, maar door de samenwerking ontstaan binnen multifunctionele accommodaties ook brugfuncties die de sociale structuur kunnen ondersteunen. Een belangrijke brugfunctie is de ontmoetingsfunctie van multifunctionele accommodaties. Daarmee kan ook de interactie tussen mensen met verschillende culturen, eigenschappen en leefstijlen worden gestimuleerd waardoor gemengde sociale netwerken kunnen ontstaan. Als het gaat om het beheer van multifunctionele accommodaties zal worden bekeken of een servicepunt respectievelijk kenniscentrum voor accommodatiebeheer, een optie is.

Multifunctionele samenwerkingsverbanden kunnen ook doeltreffend zijn zonder gemeenschappelijke huis-

vesting. Voorbeelden zijn aantrekkelijke dagarrangementen voor jongeren en voor (zorgbehoevende) ouderen. Denk aan: voor-, naschoolse en buitenschoolse opvang in samenwerking met plaatselijke sport- en verenigingsleven maar ook aan arrangementen voor ouderen erop gericht dat zij met ondersteuning zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen. Veel kan bereikt worden door het beter op elkaar laten aansluiten van bestaande activiteiten van verschillende organisaties. Het gaat om het versterken van de keten van voorzieningen rond kinderen en ouders en van de keten wonen, welzijn, zorg. Primair zijn op deze terreinen de gemeenten aan zet samen met de diverse maatschappelijke partners, waaronder ook het bedrijfsleven. De Provincie wil deze ontwikkelingen gericht ondersteunen door het faciliteren van met name expertiseuitwisseling en pilotprojecten.

Eén van provinciale doelstellingen van de bibliotheekvernieuwing tenslotte is de samenwerking van de basisbibliotheken met andere disciplines zoals onderwijs, zorg en welzijn, erfgoed, kunst en toerisme.

2. Cross-overs

Cross-overs tussen sectoren worden gestimuleerd. Dit betekent het ontwikkelen van open structuren en werkwijzen, die participatie en uitwisseling mogelijk maken, waardoor nieuwe ontwikkelingen op gang komen en nieuw aanbod kan ontstaan.

De Provincie zal bijvoorbeeld een rol vervullen in het tot stand brengen van (regionale) samenwerkings- en uitwisselingsverbanden van burgerinitiatieven die actief zijn op het terrein van armoede zoals voedsel- en kledingbanken et cetera. Maar ook een initiatief als de Kledingbank met multifunctioneel gebouw past hierbij.

3. Maatschappelijke organisaties

Belangrijke schakels binnen de sociale infrastructuur zijn de maatschappelijke organisaties.

De Provincie ondersteunt deze organisaties in de uitvoering van activiteiten die aansluiten bij het provinciale welzijns- en zorgbeleid. Dit wordt verder uitgewerkt in paragraaf 6.1 'Instrumenten'.

4. Anti Discriminatie Voorzieningen

Door samen met gemeenten, politie, Openbaar Ministerie en maatschappelijke organisaties te werken aan de totstandkoming van een Anti Discriminatie Voorziening Limburg, levert de Provincie haar bijdrage aan het bestrijden en voorkomen van discriminatie. Conform een met het Rijk afgesloten convenant ontwikkelt de Provincie samen met gemeenten een antidiscriminatievoorziening met een brede provinciale dekking zodat zoveel mogelijk burgers kunnen worden bereikt. De Provincie vervult hierin een coördinerende rol en ondersteunt de gemeenten waar wenselijk bij de aanpak van bovenlokale knelpunten. Voor de oprichting en het inrichten van een nieuwe organisatie die vóór en namens de Provincie en gemeenten in Limburg invulling en uitvoering zal geven aan het provinciale en lokale antidiscriminatiebeleid, vragen de volgende onderwerpen om een aanpak:

- vaststellen functie en taken van de voorziening;
- opzetten organisatiestructuur;
- voorlichting en communicatie;
- netwerkvorming.

4. Gezond leven

In dit hoofdstuk vindt u een beschrijving van de beleidslijn 'Gezond leven'. Uitgewerkt worden doelstelling en de vier productlijnen:

- Zorg voor integrale preventie
- Sport
- Zorgconsumentenbeleid
- Internationalisering van de zorg

4.1. DOELSTELLING

Gezond oud worden willen we allemaal. Het bezit van een goede gezondheid wordt veelal gezien als het hoogste goed.

Gezondheid is belangrijk om goed te functioneren in de maatschappij en een succesvolle samenleving heeft gezonde mensen nodig. Daarmee is de verbinding gelegd met het vorige hoofdstuk. Het provinciaal coalitieakkoord streeft naar een Limburgse samenleving waarin mensen vitaal zijn en verantwoordelijkheid nemen, ook voor hun gezondheid. Thuis, op school, in (vrijwilligers)werk, in de vrije tijd. Actief participeren aan de samenleving gaat het best als iemand zich goed voelt van lichaam en geest. Zorg voor de gezondheid/gezondheidszorg onderhoudt en produceert menselijk talent en kapitaal.

Relatief blijken Limburgers echter ongezond te zijn en er een ongezonde leefstijl op na te houden.

- een relatief lage (gezonde) levensverwachting en een bovengemiddeld aantal mensen dat de gezondheid als minder goed ervaart
- regio's met een bovengemiddeld aantal mensen met ernstig overgewicht, dat onvoldoende beweegt, die drinker of zware roker zijn
- regio's met een bovengemiddeld aantal mensen met psychische klachten en een bovengemiddeld aantal mensen met lichamelijke beperkingen
- regio's met een bovengemiddelde sterfte aan hart- en vaatziekten, diabetes en kanker

Vermijdbare gezondheidsschade door ongezond gedrag belast individu, samenleving en gezondheidszorg. Gezond gedrag levert gezondheidswinst en kwaliteit van leven op.

In hoofdstuk 2 is al aangegeven dat het bovenstaande extra gewicht krijgt gelet op de demografische ontwikkeling in Limburg. Provinciaal beleid gericht op uitstel en vermindering van beroep op zorg (cure en care) is noodzakelijk om de consequenties op te vangen van deze ontwikkeling voor de (gezondheids)zorgsector.

Consequenties die gekenmerkt worden door toename in de vraag naar (complexe) zorg, vooral door toename van chronische ziekten en dementie; door een krappere arbeidsmarkt en een meer onder druk staande informele zorg; dit in combinatie met hogere eisen gesteld aan de kwaliteit van zorg door kritische en zelfbewuste zorgconsumenten.

Met de beleidslijn Gezond leven wordt daarom beoogd bij te dragen aan het verkrijgen van een gezondere leefstijl van Limburgers en het bevorderen van hun gezondheid gericht op participatie en op uitstel en vermindering van beroep op zorg.

Voor een grote groep mensen is een tijdelijk of structureel beroep op zorg echter noodzaak. De verantwoordelijkheid voor de kwantiteit en kwaliteit van de zorg ligt wettelijk níet bij de Provincie. Aanbieders, zorgverzekeraars/zorgkantoren en rijksoverheid zijn hier aan zet. Dit betekent echter niet dat de Provincie hiervoor in haar beleid geen aandacht heeft, maar wel dat in dit verband een focus aangebracht wordt. Hierbij wordt uitgegaan van het perspectief van de zorgconsument: zijn eigen kracht moet (h)erkend worden, er moet daarop aansluitend een aanbod gekozen kunnen worden dat het meest past, en dit aanbod moet naadloos geleverd worden.

Enerzijds wordt daarom beoogd met de beleidslijn Gezond leven in relatie tot kwantiteit en kwaliteit van zorg bij te dragen aan vergroting van (keuze)mogelijkheden van en voor zorgconsumenten gericht op bevordering van kwaliteit van leven. Anderzijds wordt beoogd bij te dragen aan het creëren en intensiveren van verbindingen binnen de (gezondheids)zorgsector en van de (gezondheids)zorgsector naar andere sectoren gericht op ketenkwaliteit.

Het bewustzijn is er dat realisering van genoemde doelstellingen langere tijd vergt dan deze bestuursperiode, maar gedragsverandering alsook ontwikkeling en implementatie van nieuwe mogelijkheden hebben tijd nodig. Door te kiezen voor inzet op de volgende productlijnen wordt realisatie van de doelstellingen van de beleidslijn Gezond leven concreet vormgegeven:

- Zorg voor integrale preventie;
- Sport;
- Zorgconsumentenbeleid;
- Zorg binnen het arbeidsmarktbeleid;

4.2. ZORG VOOR INTEGRALE PREVENTIE

Gezond zijn en blijven is niet vanzelfsprekend, maar vraagt continue aandacht en actie. Preventie draagt bij aan behoud en verbetering van de gezondheid. In paragraaf 4.1 is aangegeven waarom provinciaal beleid op dit gebied gerechtvaardigd wordt gevonden. Bovendien is preventie een instrument dat, gericht en op maat ingezet, leidt tot het verminderen van sociaal-economische en etnische gezondheidsverschillen. Verschillen die veelal zijn gerelateerd aan achterstanden op terreinen als huisvesting, onderwijs, arbeidsparticipatie en ruimtelijke ordening.

Inzet op preventie vanuit de overheid is formeel een verantwoordelijkheid van gemeenten en Rijk. Het is niet de bedoeling dat de Provincie in deze verantwoordelijkheid van gemeenten en Rijk treedt, maar dat het provinciaal beleid hieraan complementair is. De taak van gemeenten en Rijk op het gebied van preventie zijn toegelicht in bijlage 1. Op basis daarvan kan geconstateerd worden dat de taak van gemeenten en Rijk gericht is op een aantal vrij specifieke terreinen. Het Rijk heeft daarbij tevens vooral een voorwaardenscheppende rol richting gemeenten en middenveld in de zin van het nemen van concrete wettelijke maatregelen en het laten verrichten van onderzoek, ontwikkelen van kennis, aanbieden van preventie-instrumentarium, ontwikkelen van kwaliteitsprogramma's en het ondersteunen bij het beleidsproces. Verder blijkt dat de inzet van gemeenten en Rijk, ook op basis van de vastgestelde landelijk prioriteiten, een sterk thematische insteek kent.

Preventie omvat zeer veel. Veel beleidssectoren en partijen uit het maatschappelijk middenveld zijn op enigerwijze betrokken bij het uit preventief oogpunt bevorderen en beschermen van de gezondheid van burgers. Bovendien liggen er naast verbindingen met zorg en welzijn ook verbindingen met sport, verkeer en vervoer, recreatie, ruimtelijke ordening, onderwijs en milieu.

Gelet op de reikwijdte van deze Kadernota is de provinciale inzet gericht op het bevorderen van een gezonde leefstijl, op gezondheidsbevordering met raakvlakken met gezondheidsbescherming en ziektepreventie.

Integraliteit is het kernwoord voor de te bieden provinciale meerwaarde.

Een integrale aanpak bezien vanuit het individu zelf en tussen dit individu en zijn omgeving. Een integrale aanpak bezien vanuit de (gezondheids)zorgsector zelf en tussen deze en andere sectoren. Een integrale aanpak bezien vanuit een bepaald geografische gebied of een bepaalde doelgroep. De integrale aanpak levert maatwerk. Binnen de productlijn Zorg voor integrale preventie bevordert de Provincie in zijn algemeenheid het hanteren van een gezonde leefstijl door Limburgers. Op basis van een integrale aanpak en het creëren van de juiste randvoorwaarden brengt de Provincie partijen bij elkaar en verbindt deze. In gezamenlijkheid worden activiteiten op het gebied van preventie ontwikkeld en uitgevoerd. De Provincie is daarbij initiatiefnemer en aanjager, maar ook ondersteuner en partner.

Met de hierna verder aangegeven uitwerking van de provinciale inzet op het gebied van het bevorderen van een gezonde leefstijl wordt deze bestuursperiode beoogd de bewustwording te vergroten van:

- de verantwoordelijkheid voor de eigen gezondheid, vanuit de optiek van de burger;
- de noodzaak tot een integrale aanpak, vanuit de optiek van maatschappelijk middenveld en gemeenten.

Concreet krijgt de provinciale beleidsontwikkeling op het gebied van zorg voor integrale preventie vorm door te investeren in (combinaties van) de volgende vier sporen:

1. **Voortzetting van het bevorderen van de realisatie van de functie Centra voor Gezond Leven.**

Hiermee is in 2007 een begin gemaakt. Het gaat hierbij om het besef te vergroten dat een ieder verantwoordelijk is voor de eigen gezondheid en dat de manier waarop met (on)gezondheid wordt omgegaan directe invloed heeft op anderen en op de omgeving. Het individu staat centraal vanuit de holistische visie in de setting van kern/wijk. Burgers worden geïnformeerd en geadviseerd om een goede afweging en een weloverwogen keuze in gedrag te kunnen maken op basis van een individueel consult. Ondersteuning wordt geboden: soms is het lastig om gezond gedrag te kiezen en vol te houden.

2. **Het stimuleren van ketenkwaliteit tussen preventie - zelfmanagement - goede zorg op niveau van kern en wijk.**

Het gaat hierbij om bestaand aanbod in samenhang effectiever maken en om vernieuwen, door verbinden en samenwerken. Ketenkwaliteit staat centraal, met de eerstelijnszorg als hoofdschakel. Van daaruit worden verbindingen geïntensiveerd met de openbare gezondheidszorg, de tweedelijnszorg (care/cure) en ook de informele zorg, resulterend in praktisch toepasbare organisatorische concepten in kernen en wijken.

Daarbij is extra aandacht voor kwetsbaarheid, bijvoorbeeld op grond van chronische ziekte, dementie en eenzaamheid, en voor toepassing van ICT en E-health.

3. **Het stimuleren van de totstandkoming van activiteiten ter vermindering van sociaal-economische en etnische gezondheidsverschillen.**

Het gaat hierbij om focus op “achterblijvers”, zowel wat betreft geografisch gebied als wat betreft doelgroepen. De omgeving staat centraal. De sociale en fysieke omgeving heeft een sterke invloed op de keuzes die worden gemaakt voor gezond gedrag. De omgeving moet en kan gezond gedrag stimuleren. Verbinding wordt gemaakt tussen het (on)gezonde gedrag en de leef-, woon-, leer-, werk- en vrijetijdsomgeving. Beoogd wordt de totstandkoming en uitvoering van op gezondheidsbevordering gerichte programma's op maat voor specifieke gebieden en/of doelgroepen met gebruikmaking van de genoemde settings.

4. **Strategieontwikkeling met de gemeenten en het maatschappelijk middenveld.**

Het gaat hierbij om collectieve bewustwording van het feit dat gezamenlijk een forse impuls gegeven kan worden aan gezondheidsbevordering en om het creëren van maximale betrokkenheid. Verbinden van belangen staat centraal. Gezocht wordt naar parallel lopende belangen: het belang gezondheid hoeft niet altijd voorop te staan, maar kan ook ondersteunend zijn aan economische en sociale belangen van een organisatie/sector. Gerechtaardigde belangen van partijen worden verbonden en leiden tot een gezamenlijke agenda op het gebied van gezondheidsbevordering. Het gaat dus niet alleen om de (gezondheids)zorgsector maar ook om actoren op andere terreinen zoals welzijn, sport, onderwijs, bedrijfsleven, verenigingsleven en recreatie. De gezamenlijke agenda wordt gaandeweg gevuld aan de hand van specifieke thema's. In aansluiting op de Sportnota Provincie Limburg 2008-2012 wordt gestart met het thema sport en bewegen.

De vier sporen worden versterkt door ook de provinciale steunfunctiestructuur onder meer in te zetten om een gezonde leefstijl bij Limburgers te bevorderen. Dit betekent dat ook in de werkplannen 2009 en verder van het Huis voor de Zorg, van het Huis voor de Sport en van de maatschappelijke organisaties hier nadrukkelijk aandacht voor zal zijn. In dit verband wordt verder verwezen naar de nota Patiënten- en Zorgconsumentenbeleid Limburg 2009-2012, de Sportnota Provincie Limburg 2008-2012 en de nota Maatschappelijke Organisaties.

Zorg voor integrale preventie is vooral gekoppeld aan de programma's Investeren in mensen (vitale en participerende burger, wijkenaanpak, preventief jeugdbeleid, Centra voor Jeugd en Gezin, provinciale steunfunctie Wmo) en Investeren in steden en dorpen (wijkenaanpak, voorzieningenniveau, veilige en gezonde leefomgeving), maar kan ook raakvlakken hebben met de andere drie programma's Innoveren in Limburg (innovaties op gebied van gezondheid en voeding), Bereikbaar en duurzaam Limburg (schone leefomgeving) en Investeren in ruimte (gebiedsontwikkeling). Waar aangewezen worden verbindingen tussen de programma's gelegd.

Tenslotte vindt, in relatie tot bijlage 1, met de sporen 1 en 2 voornamelijk aansluiting plaats op het beleid van de gemeenten:

- in het kader van provinciale steunfunctie Wmo;
- op de jeugdgezondheidszorg en de Centra voor Jeugd en Gezin;
- wat betreft het verwerven van inzicht in de lokale gezondheidssituatie van de bevolking;
- wat betreft het bijdragen aan preventieprogramma's.

Met de sporen 3 en 4 vindt voornamelijk aansluiting plaats op het beleid van het Rijk en wel op de rijksbeleidslijnen Samenhangend en integraal gezondheidsbeleid en Bestuurlijke omgeving: verbinden, samenwerken en vernieuwen.

4.3. SPORT

Voldoende bewegen vormt een belangrijk onderdeel van een gezonde leefstijl. Daarom wordt sterk ingezet op sport.

In de, separaat door Provinciale Staten vast te stellen, Sportnota Provincie Limburg 2008-2012 worden de provinciale doelstellingen, ambities en voornemens uitgewerkt.

Een leven lang sporten en bewegen voor iedere Limburger staat hierin centraal.

De kracht van sport en bewegen moet optimaal benut worden om een vitaal Limburg te realiseren. Een vitaal Limburg met gezonde burgers die passie, trots, wilskracht en uithoudingsvermogen hebben; Limburgers die het beste uit zichzelf halen. De Sportnota beantwoordt de vraag hoe de sportinfrastructuur in Limburg eruit moet zien, zodat iedereen de gelegenheid heeft om te sporten en te bewegen.

Onderhavige Kadernota beperkt zich daarom tot het aangeven van de programmalijnen van deze Sportnota:

Sportontwikkeling.

Versterking van sportontwikkeling is gericht op participeren en richt zich daarmee voornamelijk op breedtesport. Ingezet wordt op de ontwikkeling van sportstimuleringsprogramma's, op versterking van Buurt-Onderwijs-Sport met behulp van inzet van de combinatiefuncties, op invulling van het Sportieve omgevingsplan, op versterking van de infrastructuur gehandicaptensport en op het leveren van een bijdrage aan het Jeugdsportfonds Limburg.

Topsport.

Versterking van topsport is gericht op presteren. Ingezet wordt op ontwikkeling/versterking van provinciale talentencentra, op realisatie van Sportzone Limburg en op het bieden van een faciliteiten netwerk voor talenten en topsporters.

Evenementen.

Een provinciaal (top)sportevenementenplan levert, naast een podium om te presteren, ook een bijdrage aan het etaleren en promoten van sport alsook een economische impuls.

Sportwaarden.

Het gaat hier om het vergroten van de waardering van de sportwaarden (presteren, zelfvertrouwen/zelfwaardering, sociaal gedrag, gezondheid/well being) om zo sportdeelname te verhogen. Hierop gerichte bewustwordingsprogramma's worden in aansluiting ontwikkeld op de te ontwikkelen sportstimuleringsprogramma's en talentontwikkelingsprogramma's op regioniveau.

Een belangrijke werkwijze die is opgenomen in de Sportnota vormen de regionale sportplannen: uitvoeringsplannen waarin zoveel mogelijk onderdelen van de genoemde programmalijnen op regioniveau door de belangrijkste samenwerkingspartners worden uitgewerkt.

4.4. ZORGCONSUMENTENBELEID

Met het zorgconsumentenbeleid wordt vooral gepoogd bij te dragen aan vergroting van (keuze)mogelijkheden van en voor zorgconsumenten gericht op bevordering van kwaliteit van leven en kwaliteit van zorg. De Provincie geeft, onder andere, met dit beleid invulling aan haar steunfunctietaak in het kader van de Wmo. De beleidsverantwoordelijkheid voor regionale patiënten- en consumentenorganisaties en de klachtopvang gezondheidszorg is in 1994 in het kader van de decentralisatie overgedragen aan de provincies. Via het werkplan van het Huis voor de Zorg faciliteert en ondersteunt de Provincie (organisaties van) zorgconsumenten.

In de, separaat door Provinciale Staten vast te stellen, nota Patiënten- en Zorgconsumentenbeleid Limburg 2009-2012 worden de provinciale doelstellingen, ambities en voornemens uitgewerkt. Versterking van de positie van zorgconsumenten staat hierin centraal.

Deze kadernota beperkt zich daarom tot het aangeven van de hoofdlijnen van deze nota.

Om zorgconsumenten in Limburg zeggenschap te geven is het enerzijds van belang dat hun organisaties zich verder ontwikkelen tot krachtige partijen gericht op belangenbehartiging van zorgconsumenten in Limburg. Anderzijds moeten zorgconsumenten zelf ook voldoende kritisch en zelfbewust zijn wanneer het gaat om hun eigen individuele belangen rondom gezondheid en ziekte met de daarbij behorende zorg. Daarbij spelen onder andere de eigen verantwoordelijkheid voor gezondheid en gezond blijven, het zelf (kunnen) maken van keuzes voor bepaalde vormen van zorg en het verhogen van de zelfredzaamheid en de zelfzorgvermogens een cruciale rol.

Met interventies gericht op vijf hieronder genoemde inhoudelijke thema's wordt de positie van zorgconsumenten in de komende jaren verder versterkt. De thema's zijn het resultaat van een uitgebreid literatuuronderzoek naar trends en ontwikkelingen in de gezondheidszorg in Nederland, Europa en de Euregio. Voor een groot deel werkt het Huis voor de Zorg al aan deze thema's. Voor de toekomst wordt het Huis voor de Zorg met betrekking tot deze thema's expliciet als aanjager, aanvoerder en regisseur gezien. De veranderende rol van het Huis voor de Zorg wordt in de nota verder toegelicht.

De vijf inhoudelijke thema's zijn:

1. **Kwaliteit van zorg:** delen van ervaringsgegevens van lotgenoten rondom kwaliteit van genoten zorg, betrekken van zorgconsumenten bij de vaststelling van veiligheidsnormen en -criteria, product- en procesinnovaties in de zorg ontwikkelen in samenspraak met zorgconsumenten.
2. **Empowerment:** ontwikkelen van programma's gericht op het versterken van de competentie van zorgconsumenten om zodanig met hun ziekte om te gaan dat de invloed ervan op hun leven zo klein mogelijk is, informeren van zorgconsumenten over de kwaliteit van het medisch handelen ten aanzien van een specifieke aandoening door een specifieke specialist, ontwikkelen van innovatieve gezondheidsbevorderende programma's voor kinderen op de basisschool.
3. **Nieuwe aanpak bij chronische ziekten:** inzetten van zorgmanagers die de zorgconsumenten door het zorgproces (bege)leiden, monitoren van de dienstverlening van met name huisarts en specialisten ter verbetering van geconstateerde knelpunten, definiëren en inventariseren van kwalitatief goede zorg door zorgverzekeraars en organisaties van zorgconsumenten.
4. **Wettelijke taken:** ondersteunen van zorgconsumenten bij hun inbreng in de gemeentelijke WMO-platforms, zorgconsumenten meer en eenduidiger informeren over hun rechten en plichten.
5. **Zorg over de grens:** in de Euregio Maas-Rijn burgers goed informeren over zich onderscheidende zorg aan de andere kant van de grens, het mogelijk maken om als Limburger gebruik te maken van zorg in de Euregio Maas-Rijn.

4.5. INTERNATIONALISERING VAN DE ZORG

Het vergroten van keuzemogelijkheden voor zorgconsumenten gericht op behoud en bevordering van de gezondheid hangt met name samen met innovaties. Innovaties op het gebied van het concrete zorgaanbod, zoals nieuwe behandelmethoden, maar ook innovaties op het gebied van zorgprocessen zich uitend in ketenkwaliteit, zoals slimme samenwerkingscombinaties. De Provincie ziet haar meerwaarde wat betreft het stimuleren van innovaties vooral daar waar het leggen van verbindingen in dit verband complex is. Dat geldt

bij uitstek wanneer grenzen overschreden moeten worden. De laatste productlijn van de beleidslijn Gezond Leven is dan ook internationalisering van de zorg.

In het kader van deze nota krijgt de provinciale verbindinglijn internationalisering concreet vorm door de ambitie Limburg als onderdeel van de Euregio Maas-Rijn te laten uitgroeien als voorbeeldregio voor grensoverschrijdende (toptechnologische) zorg, conform de aanbevelingen van de Commissie Hermans.

Er is behoefte aan specialisatie en afspraken tussen de ziekenhuizen binnen de Euregio Maas Rijn. Er moeten grensoverschrijdende netwerken tot stand komen leidend tot bundeling van zorg en kwaliteitsverhoging. De voorwaarden moeten gecreëerd worden om grensoverschrijdende zorgprojecten tot stand te laten komen. Een en ander is ook basis voor een economische spin-off op het gebied van opleiding, onderzoek en ontwikkeling van nieuwe producten en diensten.

Hierbij vragen specifiek de volgende knelpunten om een oplossing:

- verschillen in nationale plannings- en financieringssystematiek;
- grensoverschrijdende erkenning van opleidingen (medisch specialisten) en zorgprogramma's;
- verschillen in beleid inzake patiëntenmobiliteit;
- verschillen in antibioticabeleid (mrsa-bacterie);
- aansprakelijkheidsvraagstukken samenhangend met grensoverschrijdende samenwerkingscontracten;
- de spoedeisende medische hulpverlening.

De ziekenhuizen in de Euregio Maas Rijn gaan samenwerken binnen een Experimenteerregio Zorg om door middel van projecten ervaringen op te doen gericht op het oplossen van deze knelpunten. UMC Maastricht en UK Aachen willen zelfs gezamenlijk topklinische zorg bieden op het gebied van hart- en vaatziekten als ook radiotherapie. Een aantal ziekenhuizen in de Euregio (Maastricht, Aken, Tongeren) werkt al met elkaar samen en wil afspraken maken over bundeling en specialisatie.

Samen met de Ministeries van BZK en VWS en partners in de buurlanden worden oplossingsrichtingen voorbereid. Resultaatgerichte projecten die in de steigers worden gezet zijn: E-health en telemedicine over de grens, de versterking van de Europese positie van de patiënt, het versterken van het grensoverschrijdend gezondheidsnetwerk en het terugdringen van obesitas bij jongeren. Daarnaast wordt ingezet op het mogelijk maken van de patiëntenmobiliteit vanuit het naburig buitenland.

5. Wettelijke taken

In dit hoofdstuk vindt u een beschrijving van de wettelijke taken van de Provincie op het terrein van welzijn en zorg. De wettelijke taken op het terrein van jeugdzorg zijn benoemd in het Beleidskader Jeugdzorg 2009-2012).

5.1. STEUNFUNCTIE WET MAATSCHAPPELIJKE ONDERSTEUNING

De Provincie heeft op grond van de Wmo een steunfunctietaak. Deze rol omvat de ondersteuning van gemeenten, zorgconsumenten, welzijnsinstellingen en andere partners bij de implementatie en uitvoering van deze wet. Vanuit gemeenten en maatschappelijk middenveld wordt ook om die ondersteuning gevraagd. In het position paper “De Wmo: klaar voor de start?” (2006) is uitgewerkt op welke wijze de Provincie Limburg deze taak zal invullen. Daarnaast zal de Provincie de Wmo in Limburg monitoren en eind 2008 evalueren. Activiteiten die op grond van door gemeenten aangegeven ondersteuningsvragen worden ontplooid zijn in aanverwante beleidsthema's uitgewerkt. Concreet betekent dit dat:

- het stimuleren mantelzorg en vrijwilligerswerk uitgewerkt is in de nota informele zorg;
- versterken van de lokale Wmo cliëntenparticipatie uitgewerkt is in de nota zorgconsumentenbeleid;
- investeren in innovatie gericht op het bevorderen van samenhang in de keten welzijn en zorg, uitgewerkt is in de beleidslijnen ‘Actief meedoen’ (actief burgerschap en versterking sociale structuren) en ‘Gezond leven’ (preventie).

Daarnaast bereiken de Provincie steeds vaker vragen om ondersteuning van gemeenten en andere organisaties op het terrein van welzijn en jeugdwelzijn. Aangegeven wordt dat in Limburg een kennis-instituut ontbreekt dat geraadpleegd kan worden en waar best-practices en werkmethoden worden ontwikkeld, verzameld en doorvertaald naar anderen. Om die reden zal de Provincie in deze periode onderzoeken of en op welke wijze het mogelijk is om samen met belanghebbende partijen en bijvoorbeeld de Hogeschool Zuyd en de Universiteit Maastricht een kennisinstituut c.q. kennisnetwerk te ontwikkelen.

5.2. AMBULANCEVERVOER

Totdat de Wet ambulancezorg wordt ingevoerd blijft de Provincie verantwoordelijkheid voor de planning en spreiding van het ambulancevervoer en de vergunningverlening in deze provincie. Op dit moment is nog niet duidelijk wanneer de Wet ambulancezorg wordt ingevoerd. Aanvankelijk was invoering gepland in 2007.

5.3. HUISVESTINGSWET: HUISVESTING VAN VERBLIJFSGERECHTIGDEN

Op basis van de Huisvestingswet heeft de Provincie een ondersteunende en toezichhoudende rol toe bij de huisvesting van verblijfsgerechtigden die onder zowel de regeling regulier alsook de Pardonregeling vallen. De hoofdtaak van de Provincie is erop toezien dat gemeenten woningen beschikbaar stellen om de opgelegde taakstellingen binnen de wettelijke termijn te realiseren.

De Provincie Limburg wil naast de haar wettelijk toegedeelde taak ook een rol vervullen in het tot stand brengen van samenwerkingsverbanden en het stimuleren van initiatieven tussen de verschillende actoren het terrein van huisvesting en begeleiding bij de integratie en inburgering. In de nota 'Uitvoering pardonregeling huisvesting verblijfsgerechtigden door de Provincie Limburg' (december 2007) is de verdere procedure rondom de uitvoering van deze provinciale taak uitgewerkt.

6. Randvoorwaarden

Het realiseren van de in deze kadernota geformuleerde ambities vraagt om enthousiasme en daadkracht. Alleen door samen met gemeenten en anderen de schouders eronder te zetten kan een goed resultaat voor de inwoners van Limburg tot stand worden gebracht.

Om de ambities waar te maken zijn instrumenten, geld maar ook monitoring van het resultaat nodig. Hierna worden deze randvoorwaarden toegelicht.

6.1. INSTRUMENTEN

In de voorafgaande hoofdstukken zijn de inhoudelijke ambities en de rolafbakening van de Provincie op het brede terrein van welzijn en zorg beschreven. Bij de verdere invulling daarvan zal vooral gebruik worden gemaakt van de volgende instrumenten.

Limburgse wijkenaanpak

De programma's Investeren in Steden en Dorpen en Investeren in Mensen werken gezamenlijk aan de verdere operationalisering van de Limburgse wijkenaanpak. Daarin worden drie sporen onderscheiden:

Spoor 1

Samen met de acht woonregio's zal een keuze worden gemaakt voor tien tot twaalf wijken waar de Provincie samen met gemeenten en anderen, ook in het kader van de gebiedsontwikkeling, aan de slag gaat met de integrale verbeteropgave van de wijk. Daarbij staan vijf inhoudelijke kernvelden centraal. In relatie tot deze kadernota zijn dan vooral de velden 'participatie' en 'voorzieningen' van belang. Deze kernvelden worden gevuld met de ambities zoals in deze kadernota verwoord. Dat is dan ook meteen de inhoudelijke provinciale bijdrage voor de gekozen wijken.

Spoor 2

De Provincie zal gemeenten ondersteunen bij het zoeken naar oplossingen voor breed ervaren leefbaarheidsvraagstukken. Het kan dan daarbij in het licht van deze kadernota gaan om onderwerpen zoals voorzieningen (van school tot multifunctionele accommodatie), preventie op het terrein van gezondheid, sportstimulering, jeugdparticipatie of de uitvoering van de Wmo. Op basis van het beleidskader zou op onderdelen door de Provincie een stimuleringsregel beschikbaar kunnen worden gesteld. Ook zou de Provincie uitvoeringsgerichte nieuwe methoden kunnen laten ontwikkelen die voldoen aan een vraag van betrokken partijen in de wijk en straks direct toepasbaar zijn.

Spoor 3

De Provincie richt een praktijkschool in voor wijkgericht werken. Het gaat dan om het verzamelen en delen van kennis/kunde en best-practices op het terrein van wijkontwikkeling. Daarnaast zullen enkele thematische pilots worden opgestart, dat zou bijvoorbeeld kunnen rond een thema als actief burgerschap. De al in de vorige periode met hulp van de Provincie ontwikkelde best-practices rond Wonen, Welzijn en Zorg zouden hier een plek in kunnen hebben.

Maatschappelijke organisaties

De door de Provincie erkende maatschappelijke organisaties die jaarlijks op een provinciale subsidie kunnen rekenen vertegenwoordigen omvangrijke sociale netwerken. Daardoor hebben zij een belangrijke positie in het maatschappelijk middenveld van Limburg. De Provincie blijft deze netwerken in de toekomst inzetten als instrumenten voor de uitvoering van provinciaal beleid op het terrein van welzijn en zorg. Met ingang van 2009 vervalt de huidige regeling en treedt een nieuwe regeling voor een periode van vier jaar in werking. De regeling voor maatschappelijke organisaties 2009-2012 is een separate nota verder uitgewerkt. Om invulling te geven aan een nieuwe subsidieregeling waarbij de organisaties als instrument van provinciaal sociaal beleid worden ingezet, vragen de volgende onderwerpen om een aanpak:

- De verbreding van en samenhang tussen de maatschappelijke organisaties. Dit betekent het stimuleren van de externe gerichtheid van organisaties en het stimuleren van samenwerking tussen organisaties onderling met als doel inhoudelijke verbreding en meer samenhang in projecten tot stand te brengen.
- Het formuleren van concrete criteria waaraan organisaties en projecten moeten voldoen om te borgen dat het gewenste resultaat, namelijk de provinciale speerpunten wordt gerealiseerd. Dit sluit aan bij de ervaring dat organisaties hun eigen doelstellingen en die van de onderliggende afdelingen eveneens aan het actualiseren zijn in het licht van provinciale doelstellingen.
- Het vergroten van de diversiteit van het ledenbestand van de maatschappelijke organisaties.

Social return on investment (SROI)

SROI is een voor de Provincie nieuw instrument dat op dit moment nog in ontwikkeling is. Waar het om gaat is te bewerkstelligen dat investeringen in de economie wisselgeld opleveren voor mensen en hun leefomgeving. In het kader van welzijn en zorg kan daarbij gedacht worden aan leer/werkplekken voor langdurig werkzoekenden en mensen met een handicap, leefbaarheidsinitiatieven van inwoners zelf, ontmoetingsactiviteiten voor allochtone vrouwen. Maar ook aan de bereidheid van werkgevers om werknemers faciliteiten aan te beiden om informele zorg te kunnen verlenen aan naasten, maar ook mensen in de buurt. Denk hierbij aan mantelzorg en gemeenschapszorg. Het gaat dus eigenlijk om een nieuwe vorm van ondernemen van overheid, bedrijfsleven, zorgaanbieders, woningcorporaties et cetera waardoor financiële investeringen naast economisch rendement ook een toegevoegde sociale opbrengst genereren. Dit nieuwe instrument biedt tal van mogelijkheden die samen met partners opgepakt zullen worden.

Afsprakenkaders

In de vorige periode is gestart met het samen met gemeenten afsluiten van zogenaamde afsprakenkaders. In deze periode wordt deze werkwijze verfijnd en geactualiseerd. Insteek is om meerdere partners dan alleen de gemeente bij de ondertekening van een afsprakenkader te betrekken. Ook wordt bezien of het afsprakenkader meer kan worden benut als instrument voor onderhandeling. In relatie tot het beleidskader welzijn

en zorg zouden daarmee 'eisen' gesteld kunnen worden aan door gemeenten te stellen prioriteiten. Bijvoorbeeld: indien een gemeente nalatig is in het huisvesten van statushouders kan de Provincie overwegen geen subsidiemiddelen meer in te zetten voor voorzieningen in die gemeente.

Gebiedsontwikkeling

Gebiedsontwikkeling is een centraal kenmerk van het huidige college. Het is een resultaatgerichte werkwijze om een verzameling van uiteenlopende grootschalige opgaven op verschillende beleidsterreinen in samenhang uit te voeren. Het gaat daarbij om een afgebakend gebied waarbij de overheid maatschappelijke partners verbindt en daar zelf een ondernemende rol in kiest. Gebiedsontwikkeling maakt het mogelijk om de provinciale slagvaardigheid te versterken, uitvoering centraal te stellen, dossiers te koppelen, snelheid te genereren en kwalitatieve en duurzame bewegingen op gang te brengen. Door de uitvoering van deze kadernota waar mogelijk te koppelen aan majeure ruimtelijke en fysieke trajecten kan ook het sociale beleid in een gebied een extra impuls krijgen.

De Provinciale Raad voor de Volksgezondheid (PRV)

De PRV is een adviescollege dat bestaat uit onafhankelijke deskundigen afkomstig uit alle sectoren en regio's van het zorgveld. De doelstelling van de PRV is het onafhankelijk en voornamelijk op basis van wetenschappelijk onderzoek zorginhoudelijk adviseren aan het provinciaal bestuur en derden op het terrein van de volksgezondheid. De Provincie kan als subsidieverlener sturen in de werkplannen van de PRV en vraagstukken agenderen die relevant zijn bij de uitvoering van dit beleidskader.

Het Huis voor de Zorg

Core business voor het Huis voor de Zorg is het bieden van professionele ondersteuning aan de aangesloten koepel- en doelgroeporganisaties. Het Huis voor de Zorg werkt jaarlijks met een werkplan dat door de Provincie Limburg vastgesteld en gesubsidieerd wordt. De Provincie stelt in 2008 een nota zorgconsumentenbeleid op waarmee ook uitvoering wordt gegeven aan deze kadernota.

Het Huis voor de Sport

Het Huis voor de Sport is een provinciale organisatie voor sport en beweging. Zoveel mogelijk mensen in beweging krijgen en houden is het doel. Er wordt ondersteuning geboden aan tal van sport- en beweegactiviteiten en sportorganisaties en verenigingen. De Provincie ontwikkelt in 2008 een sportnota voor de periode 2008-2012 die tevens als leidraad dient voor de met het Huis voor de Sport te maken (subsidie)afspraken.

Bestaande overlegstructuren en netwerken

In de uitvoering van de beleidsnota zullen de al bekende adequate overlegstructuren zoals de ROT's worden benut maar ook zal aansluiting worden gezocht bij andere netwerken en overleggrems die van betekenis kunnen zijn voor een voortvarende uitvoering van ambities.

Wettelijke taken

De in het vorige hoofdstuk beschreven wettelijke taken zullen tevens waar mogelijk als instrument worden ingezet voor de uitvoering van deze beleidsnota.

Stimuleringsregelingen

Waar mogelijk en wenselijk zal de Provincie stimuleringsregelingen inzetten om gewenste ontwikkelingen te stimuleren en te versnellen. Het voornemen is om aansluitend aan voorliggende kadernota een subsidieregeling te ontwikkelen die tevens kan worden benut voor de uitvoering van bijvoorbeeld de Limburgse wijkenaanpak.

6.2. MONITORING

De uitvoering van dit beleidskader moet resultaat opleveren. Er zal vinger aan de pols worden gehouden door uitkomsten te monitoren. Dat zal plaatsvinden gelijktijdig met de programmamonitoring. Daarbij wordt uitgegaan van de indicatoren zoals benoemd in de productenraming.

6.3. FINANCIËN

Voor de financiering van activiteiten uit deze kadernota maken we gebruik van de middelen van alle betrokken partijen (overheden, zorgaanbieders, woningcorporaties etc.). Daarnaast doen we waar mogelijk ook een beroep op Europese fondsen.

Wat betreft de provinciale inzet wordt voor de uitvoering in de periode 2008 tot 2011 gebruik gemaakt van de in de programmabegroting geraamde middelen, met name sectorale middelen en programma Investeren in mensen. Daar waar nodig en mogelijk zal een beroep gedaan worden op de inzet vanuit de programma's Investeren in Steden en Dorpen en Innoveren in Limburg.

Vooralsnog zal alleen voor het onderdeel sport aanspraak worden gedaan op de voor het sociale domein gereserveerde middelen. Een en ander is uitgewerkt in de separate provinciale sportnota.

Bijlage 1:

Zorg voor integrale preventie (onderdeel 4.2)

Wat is de taak van de gemeenten en van het Rijk?

Hierna wordt de taak van gemeenten en Rijk op het gebied van preventie toegelicht. Het is immers niet de bedoeling dat de Provincie in de verantwoordelijkheid van gemeenten en Rijk treedt, maar dat provinciaal beleid hieraan complementair is.

Gemeenten

De taak van de gemeenten op het gebied van preventie is neergelegd in de Wet collectieve preventie volksgezondheid (Wcpv). Op basis daarvan richten de werkzaamheden van gemeenten zich op een drietal terreinen:

1. collectieve preventie. Het gaat daarbij onder meer om het verwerven van inzicht in de lokale gezondheidssituatie van de bevolking, het bewaken van gezondheidsaspecten in bestuurlijke beslissingen, het bijdragen aan preventieprogramma's, het bevorderen van medisch-milieukundige zorg en van technische hygiënezorg, en het bieden van psychosociale hulp bij rampen;
2. infectieziektebestrijding;
3. jeugdgezondheidszorg. Het betreft de preventieve jeugdgezondheidszorg van 0 tot 19 jaar. Het gaat daarbij onder meer om het verwerven van inzicht in de ontwikkelingen in de gezondheidstoestand van jeugdigen en in gezondheidsbevorderende - en bedreigende factoren, het ramen van de behoefte aan zorg, vroegtijdige opsporing en preventie van een aantal specifieke stoornissen en het aanbieden van vaccinaties, het geven van voorlichting, advies, instructie en begeleiding, en het formuleren van maatregelen ter beïnvloeding van gezondheidsbedreigingen.

Hoe gemeenten uitvoering geven aan de taak in het kader van de Wcpv moet worden aangegeven in een nota lokaal gezondheidsbeleid. Feitelijke uitvoering gebeurt vooral door de door de gemeenten ingestelde en instandgehouden GGD-en. Verder ligt er ook binnen het kader en de taakvelden van de Wet maatschappelijke ondersteuning een taak voor gemeenten op het gebied van preventie. Het betreft primair de taakvelden: op preventie gerichte ondersteuning van jeugdigen met problemen met opgroeien en van ouders met problemen met opvoeden, het geven van informatie, advies en cliëntondersteuning, het bevorderen van de openbare geestelijke gezondheidszorg en van het verslavingsbeleid.

Rijk

Het Ministerie van VWS vervult een centrale rol op het gebied van preventie. Ook andere ministeries zijn hierbij betrokken: het beschermen en bevorderen van de gezondheid van werkende bevolking (SZW), preventie van milieugerelateerde gezondheidsproblemen (VROM), verantwoordelijkheid voor de voedselveilig-

heid (LNV), verantwoordelijkheid voor de verkeersveiligheid (V&W).

De taak van VWS is ook neergelegd in de Wcpv: het bevorderen van de kwaliteit en doelmatigheid van collectieve preventie, het eens per 4 jaar vaststellen van een landelijk onderzoeksprogramma op dit terrein, het zorgdragen voor instandhouding en verbetering van de landelijke ondersteuningsstructuur, het bevorderen van de interdepartementale en internationale samenwerking op het gebied van collectieve preventie. Eens per 4 jaar dienen in dit verband bij nota de landelijke prioriteiten op het gebied van preventie vastgesteld te worden, die vervolgens dienen als aangrijpingspunt voor het lokaal beleid. In de preventienota van VWS "Kiezen voor gezond leven" (2006) worden de volgende prioriteiten benoemd: roken, schadelijk alcoholgebruik, overgewicht (bewegen en voeding), diabetes en depressie.

In de Kaderbrief 2007-2011 "Gezond zijn, gezond blijven" (september 2007) geeft de Minister van VWS de kabinetsvisie op gezondheid en preventie weer. Hierin worden een viertal beleidslijnen benoemd:

- Koesteren en innoveren: vooral gericht op het continueren van het bestaande beleid ten aanzien van gezondheidsbescherming en ziektepreventie, het versterken van infectieziektepreventie en het innoveren op het gebied van voorspellende geneeskunde;
- Samenhangend en integraal gezondheidsbeleid: vooral gericht op het creëren van gezonde omgevingen, waarbij wordt aangesloten op het "krachtwijken"beleid, en op het bevorderen van gezond gedrag ten aanzien van de landelijke prioritaire thema's. Als voorbeeld van concrete maatregelen worden genoemd:
 - extra geld beschikbaar stellen voor meer samenhang tussen brede scholen, sport en cultuur (faciliteren van zogenaamde combinatiefuncties, zie hiervoor verder de provinciale Sportnota);
 - verschijnen van beleidsbrieven/nota's over specifieke onderwerpen: sport, alcohol, voeding, overgewicht, jeugd en omgeving, chronische ziekten;
- Verbinden van preventie en zorg: vooral gericht op de wijze waarop preventie zijn plaats zou moeten krijgen in basisverzekering en zorgverzekering en op de verbinding met de bedrijfsgezondheidszorg;
- Bestuurlijke omgeving: verbinden, samenwerken en vernieuwen: vooral gericht op het zichtbaarder worden van gemeente en GGD als partner (verbinden tussen sectoren op lokaal niveau) en op het verkrijgen van een betere infrastructuur tussen VWS, RIVM en GGD-en.

Geconstateerd kan worden dat de taak van gemeenten en Rijk gericht is op een aantal vrij specifieke terreinen. Het Rijk heeft daarbij ook vooral een voorwaardenscheppende rol richting gemeenten en middenveld in de zin van het nemen van concrete wettelijke maatregelen en het laten verrichten van onderzoek, ontwikkelen van kennis, aanbieden van preventie-instrumentarium, ontwikkelen van kwaliteitsprogramma's en het ondersteunen bij het beleidsproces. Verder blijkt dat de inzet van gemeenten en Rijk, op basis van de vastgestelde landelijk prioriteiten, ook een sterk thematische insteek kent.

Bijlage 2: bronnenlijst

Commissie Hermans, De toekomst van Limburg ligt over de grens, 2007

Provincie Limburg, Beleidsverkenning Zorg, 2006

Provincie Limburg, Onderweg naar 2121....wij zijn begonnen (versnellingsagenda), 2006

Provincie Limburg, De Wmo: klaar voor de start?, 2006

Provincie Limburg, Trendrapport 2007-2011, 2006

Provincie Limburg, Sociaal Rapport Limburg, 2007

Provincie Limburg en Universiteit Maastricht, Quick-scan WMO in Limburg, 2007

Provincie Limburg, Klaar voor de start (uitwerking coalitieakkoord), 2007

Provincie Limburg, Bevolkingsonderzoek Limburg 2008, 2008

RIVM, Zorg voor Gezondheid, Toekomstverkenning 2006, 2006.

Ministerie van VWS, Gezond zijn, gezond blijven, 2007.

Ministerie van VWS, Kiezen voor gezond leven, 2006.

